

בצרון

ירחון למדע, לספרות ולבעיות הזמן

נוסד על-ידי חיים טשרנוביץ (רב צעיר) ז"ל

המערכת:

משה טשרנוביץ — עורך אחראי

חיים ליף — עורך, גבריאל פרייל — עורך מיוחד

מועצת המערכת:

צבי אורלינסקי, נחום גלאצר, שמעון הלקיף, אברהם י. כ"ץ, ש"ו צייטלין

שנה ל"ז (כרך ס"ו) שבט-אדר, תשל"ה חוברת ג' (316)

התוכן

- 97 ארץ ישראל ("פלשתינה") — מהי? . . . . פ. זלמן רובנפלד
101 אריק פרום על התנ"ך . . . . . גרשון חורגין
107 עם אשר ברש . . . . . אברהם ברודס
111 אגרת מישראל: בימי זעם וכוננות . . . . . י. ארג
113 מכתבי ש"י איש הורוויץ לח. נ. ביאליק . . . . .
115 מהודש לחודש . . . . . י. מישאל

שירים:

- 118 לא לא לא . . . . . אבא קובנר
119 בית הכנסת הישן בניופורט . . . . . אליעזר ד. פרידלנד
120 הי דרומה . . . . . ראובן בנייוסף
121 משורר חדש (על "מתים ואוהבים" לראובן בנייוסף) . . . . . ש. שלום
122 על אבא קובנר . . . . . גבריאל פרייל
123 על משורר וחבר: אליעזר ד. פרידלנד . . . . . חיים ליף
124 "כמות נסיך אביב" (עיון בשיריו של ראובן אבינועם) . . . . . רנה לי
128 . . . . . בין ספרים חדשים
129 . . . . . ידיעות

"בצרון"
1141 ברודוויי
ניו-יורק

BITZARON

THE HEBREW MONTHLY OF AMERICA

Founded by CHAIM TCHENOWITZ (RAV TZAIR)

MAURICE E. CHERNOWITZ, Executive Editor

HAYIM LEAF, Editor; GABRIEL PREIL, Special Editor

Editorial Board: Nahum Glatzer, Simon Halkin, Abraham I. Katsh,
Harry M. Orlinsky, Solomon Zeitlin

Thirty-Sixth Year of Publication

Vol. LXVI SHEVAT-ADAR, 5735 (Jan.-February, 1975) No. 3 (316)

CONTENTS :

What is Palestine-Eretz Israel?	<i>Paul S. Riebenfeld</i>	97
Erik Fromm On the Bible	<i>G. A. Churgin</i>	101
Encounters With Asher Barash	<i>A. Broides</i>	107
Days of Challenge	<i>I. Ereg</i>	111
Unpublished Letters From S. I. Hurwitz to H. N. Bialik		113
The Month in Review	<i>I. Misbael</i>	115

POEMS:

No No No	<i>Abba Kovner</i>	118
The Old Synagogue of Newport	<i>Eliezer Friedland</i>	119
Southward	<i>Reuben Ben-Yosef</i>	120

ON FOUR POETS:

(a) Reuben Ben-Yosef	<i>Sh. Shalom</i>	121
(b) Abba Kovner	<i>Gabriel Preil</i>	122
(c) Eliezer D. Friedland	<i>Hayim Leaf</i>	123
(d) Reuben Avinoam	<i>Rena Li</i>	124

Recent Books		128
------------------------	--	-----

News		129
----------------	--	-----

Boris Godunov at the Metropolitan	<i>A.B.</i>	130
---	-------------	-----

BITZARON
1141 Broadway
NEW YORK
MU 6-7680

Passover Greetings From

IS READY TO SERVE YOU HERE, IN ISRAEL
AND THROUGHOUT THE WORLD

Offering Free Checking And Many Special Services Just For You

Downtown

111 BROADWAY
New York, N. Y. 10006

West Side

1412 BROADWAY at 39th ST.
New York, N. Y. 10018

**THE BANK YOU
FEEL AT HOME IN**

Midtown

579 FIFTH AVE. at 47th ST.
New York, N. Y. 10017

FOREST HILLS

104-70 QUEENS BLVD.

**A MEMBER OF THE
7 BILLION-DOLLAR BANK LEUMI FAMILY**

Now we have a Service Center in the El Al Terminal at Kennedy Airport!
Prior to your departure, you can redeem your State of Israel Bonds for
money to use in Israel. Or we'll be happy to help you with financial advice
relating to Israel before boarding.

you are invited to
Share A Simcha
with SABRA EAST

- ★ first class ISRAELI revue ★
- ★ featuring Israel's top names ★
- ★ And succulent middle eastern cuisine ★

All You Have To Do Is Give Us A Reason

Whether it be a Bar Mitzvah, Wedding, Anniversary,
Synagogue or Temple affair, lodge gathering, engage-
ment party, farewell party, hello party, graduation, birth-
day, Sweet Sixteen ...

And We Cater Glatt Kosher in all Major New York Hotels.

232 East 43rd St. New York City 661-1450

ברשותך הננסה לכל ימי חייד וקשר עם ארץ ישראל

פקדוןך להכנסה שנתית של הקרן הקימת לישראל

היום אתה יכול ליצור קשר חי עם ארץ ישראל ולהבטיח הכנסה לכל החיים על-ידי פיקדון לקיצבה שנתית של הקרן הקימת לישראל. תן דעתך על העתיד, עתידך ועתידה של ישראל. מענקך השנתי יסלול דרכים וייבש ביצות, יטע עצים, יגאל אדמת שממה ויכשיר את הקרקע לכפרים וקיבוצים חדשים. ובעת ובעונה אחת... תבטיח לעצמך הכנסה קבועה לכל ימי חייד. תשלום שנתי לפי הגיל המיין. כל שהגיל גבה יותר כן יגדל התשלום. למשל, גבר בן 70 : 11.5% ; אשה בת 70 : 9.5% ; גבר בן 80 : 19.25% ; אשה בת 80 : 16.5%. וכמו כן תהנה מיתרונות מס הגונים. תנהג בחכמה כאשר תזהה את עצמך עם ישראל ותקבל ריווחה הגונה על-ידי מענקך השנתי. נא להחזיר את התלוש שלנו לשם איגפורמציה מפורטת יותר.

פיקדון להכנסה שנתית של הקרן הקימת לישראל מענק המבטיח לך הכנסה לכל ימי חייד

Mail to: DR. ARON WEINBERGER, Director, JNF Foundation
42 East 69 Street, New York, N.Y. 10021

Yes, I am interested in helping the land of Israel while obtaining an income for life. Please send me more information about the Jewish National Fund Annuity Trust.

Name .....

Address .....

City .....

State ..... Zip Code .....

Date of Birth ..... Bitz .....

JEWISH NATIONAL FUND

42 EAST 69th STREET / NEW YORK 21, N. Y. / TRAFALGAR 9-9300

בַּצֵּרוֹן

נופר עלידי חיים טשרנוביץ (רב צעיר) ז"ל

שנה ל"ו (כרך ס"ו) שכט-אדר, תשל"ה חוברת ג' (316)

ארץ ישראל („פּלשתינה") — מהי?

מאת ד"ר פ. זלמן ריבנפלד

א.

הסופר האנגלי, ג'ורג' אורוול, רמז על סכסוכי-רעיון הערבוב-מושגים כתוצאה משימוש נתעה ומוטעה של הלשון. התעמולה הערבית נשענת על ערבוב-מושגים כזה המשבש את המחשבה ומעוות את העובדות.

לצערנו ולאסוננו זכו ה„פּלשתינאים" ומלאכתם בעשיית עלידי מדינאים ישראליים והעתונות העברית שמגדירים את העם הערבי בארץ-ישראל כ„פּלש-תינאים" ומתעלמים מן העובדה שכל שטח הממשלה היהודית היא חלק מארץ-ישראל. הגיעו הדברים לידי כך שכמעט הוסח מן הדעת השם „ארץ-ישראל" כמשמעותו ההיסטורית-הגיאוגרפית-דימוגרפית. השם שניתן לשטח הגיאוגרפי שבו קשור גורלנו הלאומי איננו עניין מופשט, שהרי בשימוש השם „פּלסטיין" הרווח בעולם כלול גם ישראל והפירוש המשתמע מן השם הזה הוא שישראל היא מדינה פּלשתינאית. מאידך, השם ארץ-ישראל מתפשט גם על ירדן ומגדירו כמדינה ארצי-ישראלית.

המונח „פּלסטיין" זהה עם המונח א"י הכולל את השטחים מערבה ומזרחה של ירדן.

הערבים מנצלים ערבוב-מושגים זה להוכיח שהישראלים השתלטו על ארץ-ישראל („פּלסטיין"), ושירדן היא מחוץ לגבולות ארץ-ישראל, כאילו היוותה, כביכול, יחידה גיאופוליטית נפרדת.

בשיחה שנתפרסמה זמן קצר לאחר מלחמת האזרחים בירדן, ב"לה מונד", בנובמבר 12, 1790, חזר בו יאסר ערפאת מטענתו שהשטח של מדינת ישראל מהווה שמונים אחוז מאדמת המולדת של הערבים הפּלשתינאים, וגילה את דעתו שעם כיבושה של הגדה המערבית בשנת 1967 התפשט השלטון הישראלי על כל „פּלשתינה". טענת-שקר זו נתקבלה כאמת לא רק בארצות העולם השלישי ועל-

ידי חברי השלטון החדש במדינות המערב, כי אם גם על-ידי מומחים לענייני המזרח התיכון בממשלה ובאוניברסיטות. כאן סוד הצלחת התעמולה הערבית הגדולה, ויש לתקן את המעוות מיד אם יש תקווה להגיע לידי הסכם של שלום ולידי הפגת המתחים הרגשית של סיכסוך ישראל-ערב.

כאשר שאל אריק רולו מה דעתו בנוגע לתכנית של הקמת מדינה "פלשתינאית" בירדן, ענה ערפאת ואמר:

השומרים הנאמנים של מתנגדי המהפיכה נעשו פעילים ביותר מאז נתקלנו בקשיים חמורים. אולם אלה שאומרים לצד דגים במים עכורים לא יצליחו לפלג את עמנו היושב על שתי גדות הירדן. הודעה דומה לזו מסר לעתונאי האיטלקי אוריאנא פאלאצ'י * וחזר עליה בכרוח ששגר לקונגרס הסטודנטים בבגדד ביום שעזב את קאהיר בדרך לניו-יורק כדי להשתתף בעצרת האו"ם.

בכרוח הזה אמר:
 "ירדן כפלשתינה היא שלנו. אנחנו נקים יחידה לאומית על שני השטחים לאחר שישתחררו מן הכיבוש הישראלי והנוכחות הירדנית הריאקציונית".

עובדה היא שעבר הירדן היה תמיד חלק מארץ-ישראל חלק מהטריטוריה של המנדט על ארץ-ישראל במשך כל ימי קיומה של אגודת העמים עד שנת 1946. המלך הוסיף תמיד הדגיש את העובדה שאף הוא, כזקנו עבדולה, ראה את האדמות ממערבה וממזרחה של הירדן כארץ אחת. וכך הוא כותב בשנת 1962 באוטוביוגרפיה שלו:

שים לב לזמן הקצר של קיום ירדן והתבונן אל פיתוחה המהיר. ירדן כמדינה עצמאית נולדה רק בשנת 1946, הממלכה ההאשמית של ירדן כפי שהיא מורכבת כעת התקיימה רק משנת 1948 ובאה לעולם אחת ההפיכות והרסניות ביותר בהיסטוריה.

ב.

הסיכסוך הערבי-ישראלי טבע בים של תעמולה. ההכרה שארץ-ישראל כוללת מזרחה ומערבה של הירדן, ושהיה רק מנדט ארץ-ישראל אחד ותעבר הירדן היתה באופן חוקי חלק ממנו עד שנת 1946 — ולא 1922 — כפי שרבים טועים להאמין — הכרה זו תאפשר בחינת-אמת של הבעיה הארץ-ישראלית. "המנדט הארצישראלי" שאנגליה שימשה לו אפוסטרופוס מאז ועידת סאן רימו בשנת 1920 התפשט בתחילת 1946 על שטח של 54.820 מילין. חיטולו התקיים בשני שלבים. ממשלת אטלי-בווין העניקה לעבר הירדן עצמאות במאי 1946, ותשעה ירחים לאחר מכן, בפברואר, 1947 מסרו הבריטים מה שנותר מן המנדט להחלטת האומות המאוחדות. כשהתפזר הערפל מסיבב לתמרונים המדיניים והצבאיים באיזור, כשנתיים לאחר מכן, מדינת עבר הירדן החזיקה ב-37.730 מילין מרובעים; מדינת ישראל 7.992 מילין מרובעים ומצרים בערך 100 מילין מרובעים, ברצועת עזה. בגמר המנדט הארצישראלי וחלוקת הארץ זכו הערבים ב-82.5% אחוז של השטח והיהודים — ב-17.5%. בשנת 1950, לאחר שהכריזה על סיפוחה של הגדה המערבית ומזרח ירושלים, שנכבשו על-ידי הליגון של

(*) ג'ורדןפובליק, 16 בנובמבר, 1974.

גלוב פחה במלחמת 1948, קיצרה עבר הירדן את שמה לירדן. כאשר הגדה המערבית נפלה לפני צבא ההגנה לישראל בשנת 1967 הוגדל שטחה של המדינה בארבעה אחוז, בערך.

„הקוץ שבאליה“ נובע לפי ערפאת מ„הגבולות המלאכותיים שנקבעו על ידי המשרד הקולוניאלי ווינסטון צ'רצ'יל לפני יובל שנים“, בשנת 1922, ליתר דיוק. באותה שנה החליטה הממשלה הבריטית „לדחות או למנוע“ יישום הוראות המנדט הארצישראלי בנוגע להקמת בית יהודי לאומי „בשטחים המשתרעים בין הירדן והגבול המזרחי של ארץ-ישראל“. באותו זמן כוננה אנגליה ניהול מקומי נפרד במסגרת המנדט הארצישראלי, בראשותו של האמיר עבדולה, כשהוא כפוף לסמכותו של הנציב העליון בירושלים. מעשה זה נעשה כדי לפצות את עבדולה על שנשמת ממנו כתר המלוכה בעיראק שניתן לאחיו פייסל וכדי לשכך את פחדם של הערבים שכל ארץ-ישראל תיהפך לשטח של התיישבות יהודית. וכך כתבה הוועדה המלכותית בשנת 1937: „התחום שבו יקום הבית היהודי הלאומי נתפס בזמן פירסום הצהרת באלפור כפלשתינה ההיסטורית כולה, והציונים נתאכזבו מזה כאשר נכרתה עבר הירדן מן התחום הזה לפי סעיף 25...“.

אולם העובדה שהגירה יהודית ורכישת אדמה נאסרו בעבר הירדן לא השפיעה על המעמד של הערבים הארצישראליים משתי גדות הירדן — איזור עבר הירדן נשאר חלק מן השטח של המנדט הארצישראלי. אורחיו נשארו ארצי-ישראליים לפי החוק הבינלאומי וערבים ממערבה של ירדן ומזרחה יכלו לנוע ולהתיישב בכל שטח המנדט ללא סייג בשתי גדות הנהר. היתה הגירה מעבר הירדן מערבה ולא להפך, מפני השבר שמצאו הערבים במקומות שקמה בהם התיישבות ציונית.

כתוצאה מן המפעל הציוני וההתנגשויות שהלכו וחזרו בגלל התביעות הסותרות של הערבים והיהודים, שנוקקו להן ועודות-חקירה ושזכו לפירסומת בעולם כולו, נצטמצמה דעת הקהל והוויכוחים על מערבה של הירדן, הגיוני לכן שמשנת 1922 שנתפשט ההרגל להתייחס כאל ארץ-ישראל רק לחלק זה של שטח המנדט הקשור בבית היהודי הלאומי. הציונות עצמה, מלבד התנועה הרבזוית-ניסטית, ראתה לנכון להשמיט מן המפות הארצישראליות את עבר הירדן כאות הנינות ומתינות בעוד שהודעות בריטיות יצרו את הרושם כאילו יש כאן שני מנדטים נפרדים, ארץ-ישראלי ועבר-ירדני.

בסעיף 25 של מורה-הדרך הארצישראלי הוגדר איזור עבר הירדן כשטחים המשתרעים בין הירדן והגבול המזרחי של ארץ-ישראל. הפסקת ההתיישבות היהודית באותו שטח של ארץ-ישראל ומתן סמכויות-ניהול מסוימות לאמיר עבדולה לא היה בכוחם להפריד את איזור עבר הירדן מארץ ישראל, כי אם לחזק את אופיו הערבי הארצישראלי (= „פלשתינאי“).

ג.

בחוק ובמדיניות הבינלאומיים לא היה מעולם ספק, או וויכוח, בנוגע

לעובדה שהמנדט הארצישראלי כלל שני השטחים, ויתרה מזו, — עתידה של עבר הירדן כאזור התיישבות פעילה של יהודים או ערבים עדיין לא בא על פתרונו. למשל, שלישי מן ההודעה של הממשלה הבריטית למשרד-החוץ האמריקני במאי 15, 1939, שהסבירה את מדיניות הספר הלבן לממשלת רוזבלט מתייחס לכך, שהנשיא הראה לעתים קרובות התעניינות באפשרות של פיתוח מסוים והתיישבות של ערבים מארץ ישראל או של יהודים בעבר הירדן. ההודעה מניחה מקום לאפשרות דיון מחדש של שאלת עבר הירדן כאזור התיישבות של יהודים או ערבים בעתיד.

ואשר לחוק הבינלאומי, בפרק-הזמן שבין ההתנגשויות בין הערבים והיהודים, אגודת העמים גינתה, או נזפה בממשלה הבריטית, שבמאמצה להגביר את ידידותה עם השושלת ההאשמית, היא נוטלת לעצמה רשות לכלול נוסחאות, או הודעות בתעודותיה שעשויות ליצור את הרושם שאזור עבר הירדן איננה חלק מארץ ישראל. בשנת 1928 הקדישה אגודת העמים ישיבה לכך כאשר אנגליה הגיעה לידי הסכם עם אמיר עבדולה בענין זה.

הקירבה הזאת בין ארץ-ישראל המערבית ועבר הירדן יש בה כדי להסביר מדוע זרמו הפליטים הערבים בעיקר אל ירדן, מדוע התנהגו אחרת בירדן מאשר במדינות ערב אחרות, מדוע העניק להם עבדולה זכויות-אזרח מלאות בעוד שמדינות ערב אחרות סירבו לעשות כן, מדוע סוריה, שרואה את כל ארץ ישראל כחלק הדרומי של מדינתה, היא עוינת יותר את ירדן מאשר את מדינת ישראל ומדוע חשבתה כל כך ירדן לגישה של פתרון זיהותם הלאומית של ערבי ארץ ישראל (עם חוסיין או בלי חוסיין).

ד.

ערבי א"י המערבית היוו הכח המכריע בירדן מאז 1948. לפי ספירת האוכלוסין האחרונה בנובמבר 18, 1961, מנתה 1.640.639 תושבים, מהם 1.355.450 ערבים ממערבה של ארץ ישראל. מן האחרונים 805.450 ישבו בגדה המערבית בעוד ש-550.000, שהתגוררו בעבר הירדן החוקו "פליטים", שישבו בה ישיבת קבע או עראי, בין שניטלטלו שמה, או בניהם שנולדו לאחר 1948. מספרם של בני עבר הירדן הקבועים היה 284.589. כמו-כן היו בזמן הספירה 53.000 נודדים בארץ. כשננית שהיחס הזה קיים היה בשנת 1967, היוו הערבים הארצישראליים, שלא ממקור עבר-ירדני בערך 83% של כלל תושבי מלכות עבר הירדן היושבים בה ישיבת קבע, ובערך 66% מכלל התושבים בה. מאז שנת 1967, בגלל זרם של פליטים מהגדה המערבית, הרוב של הערבים הארצישראליים הוגדל במידה ניכרת.

ובאמת, היתה ירדן, לכל הפחות משנת 1948, מדינת-האומה של הערבים הארצישראליים ואין ספק שאופי זה של המלוכה הירדנית יתמיד בעתיד. התפקיד הכביר הוא ללבן ולייצב את היחסים בין השושלת ההאשמית לבין העם הערבי הארצישראלי, שאינו מיוצג בהכרח על-ידי הארגונים הקיצוניים שבראשם עומד אדם כערפאת.

אריק פרום על התנ"ך

מאת ד"ר גרשון חורגין

א.

החושב הווקר הנפש היהודי אריק פרום עשה ספרים שונים הנחשבים על המעולים בספרים שהופיעו במאה העשרים. בכל כתביו תוססת השאיפה והצמאון לגאולה, לחופש האדם, שיחרור האומה וקריאת דרור לכל המין האנושי. חופש האדם פירושו ומשמעו, לפי פרום, ביטול הדעות המשובשות הרווחות לרוב בקרב הבריות. דעות אלו הן הגורמים והסיבות ליחסים שליליים בין אדם לרעהו. בהן שורש המלחמות, הריב, המבול ושנאת הבריות המכלות את רוח האדם, מקהות את לבו וגורמות לידי ליקוי השכל.

את שיבושי הדעות והפסדן לפרט ולכלל אין לחסל, לפי פרום, על ידי חינוך הגן בלבד. תיקון לחיי האדם ועילוי רוחו יבואו על ידי מהפיכה. המהפיכה בחיים תחלץ את האדם מהאיצטגנינות של אמונות תפלות ומשפטים קדומים. התנ"ך, אומר פרום הוא ספר של מהפיכה וממנו נשקף עתיד לאדם, עתיד של גאולה!¹

הנושא המרכזי של התנ"ך הוא חופש האדם, מפולחן האדמה שנחשבה בין האלים בזמן העתיק. חופש מהאלילות ומפחד איתני הטבע, הימים הסעורות וגרמי השמים. התנ"ך הטיף לחופש היחיד ושיחרור הכלל. אם נסתכל בתהליכי ההיסטוריה השונים, ניזכח ששינוי ותמורה שחלו בחברת האדם תחילתם בתנ"ך, הכיתות השונות שקמו בנצרות שמרדו בכנסייה הקטולית נשענו על התנ"ך, בו מצאו המתקנים יסוד הגותי ועיקרי הדרכה והתעודה למשנותיהם.

Erik Fromm *You Shall Be As Gods*, Faucett Primer Book, 1969.

(1) ע' 9.

חשובה היא העובדה שבמלחמת האזרחים בשנת 1970, שישים אחוז מן הצבא הירדני היו ערבי ארץ-ישראל המערבית. דיחוי מדיניות ומעשים קונסטרקטיביים שעשויים היו להביא לידי הכרה והסכם שעבר הירדן היא מדינת-האומה (Nation-State) של הערבים הארצי-ישראליים כשם שישראל היא מדינת-האומה של היהודים בארץ-ישראל — דיחוי זה בא מהעמדה של הערבים שאחיהם הארצי-ישראליים הפסידו את כל מולדתם, שזכו בה היהודים בישראל. עמדה זו דחתה את השלום ויצרה אנדרלמוסיה בירדן.

הבעייה ה"פלשתיןאית" נוסחה בצורתה המסולפת כדי להגביר את העימות הצבאי עם ישראל. התעמולה הערבית היתה מתמוטטת אילו הצלחנו להסביר שלועם הערבי הארצי-ישראלי מדינה משלו, היא עבר הירדן, שבה הוא יכול לכונן את עצמאותו ולהגיע להגדרה עצמית.

גם הציוני הקיצוני ביותר איננו דורש שמדינת ישראל תתפשט על כל ארץ-ישראל, על שתי גדות הירדן, אף בא"י המזרחית, כדי לאפשר הגדרה עצמית של הערבים בחלק של ארץ-ישראל. הערבים צריכים עוד להגיע לידי הכרה, שאינם יכולים להשתלט על כל "פלשתינה" וכי היהודים זכאים לכל הפנות להגדרה עצמית בארץ-ישראל המערבית.

הרבה פנים לתנ"ך. חכמים שונים בדורות רבים הפכו והפכו בו. הוא ספרו של עם ישראל שנתפך לספרה של כלל האנושות. פרום מורה על הפירושים השונים שנערכו על התנ"ך. ידיריה האלכסנדרוני באר את התנ"ך ברוח הפילוסופיה האפלטונית, הרמב"ם פירש את התנ"ך לפי יסודותיה של הפילוסופיה האריסטוטלית. הרמן כהן ראה את התנ"ך לאור הפילוסופיה של קאנט. התנ"ך, גורס פרום, הוא ספר עתיק שאין הוקנה חלה בו. דבריו קוסמים ומלבבים עד היום ענייני התנ"ך הם ענייני אדם וחיים והם מלאים הדרכות לאדם של העבר ושל ימי העתיד שלנו. הספר הזה נצחי הוא המין האנושי מצא בו תנומות בזמן צרה ומצוקה ועידוד הרוממות הרוח בתהפוכותיו של הגלגל החוזר בעולם. גדולתו של התנ"ך הוא בחזק שגילה לבני האדם, חזק גאולה ותקווה טובה לאנושות כולה. חזק זה הפיח חיים בלבות דורות רבים. בדורות האחרונים, אומר פרום, לבש חזק זה צורה סקולרית, שמאות מליונים של בני אדם מחזיקים בו כיום.²

ב.

גישתו של פרום לתנ"ך היא גישה הומנית הסוברת שתעודת חייו של האדם היא להיות חפשי במעשה, במידות ובעצות, אדם צריך לשאוף לעמידה עצמית מלאה ברשות עצמו, שאין עמה תלות. פרום מתייחס בספק ובחשד לכל שיטה או דרך-חיים המיוסדת על אמונה עיוורת בסמכות בלי ביקורת ובריקה ביסודותיה ותנחותיה של סמכות זו. כל השקפת-חיים הנשענת על הכוח או הכפייה מזיקה לאדם. מתוך תולדות האדם, אומר פרום, יש ללמוד שהשימוש בכוח ובכפייה תוליד אימה על האדם. הפחד גורם שאדם יברח מן המציאות ויאזן בעניינים דמיוניים של שווא ומדוחים ויחשוב שעניינים אלו הם דברים שבמציאות. איום הכוח והכפייה גול מהאדם את חופשתו וגרם לליקוי שכלו וקהות רגשותיו. הרעיון העיקרי בתנ"ך סובר פרום, הוא הומאני ביסודו. עם ישראל היה במשך תולדותיו קרבן של שלטון הכוח והכפייה. ראשיתו של עמנו בגלות, בעבדות מצרים. מצבם החמור של היהודים בכל הדורות תוליד בהם את הכמיה לגאולה. כמיהה זו תוססת בדברי הנביאים. הם הנביאים היו חלוצי חופש הדיבור של המין האנושי. עם ישראל היה לחלוץ החופש לכל באי עולם. מטעם זה אין תמייה בדבר שהיהודים נלחמו לחופש סמוך ליציאתם מגבולי הגיטו ומיצרי חיותם. הם קיבלו על עצמם את התעודה להיות מליצי החופש, חולמיו ולוחמיו, היהודים, כמפורסם, היו הלוחמים המסורים לרעיון השלום בין העמים, למשטר של צדק וחברה מתוקנת. היהודים, מלמדנו פרום, הם לב האנושות. רגישים הם לכל משטר וסדר מדיני או חברתי המיוסד על הכוח והכפייה.³ הם חשים יותר מקיבוץ אנושי את הטרגדיה האנושית שיסודה בכפייה ובשיעבוד. טרגדיה זו לא באה אל קיצה ועדיין ידה נטויה.

האדם, אומר פרום, מבקש את החופש. הכמיהה הזאת בולטת במעשה של

(2) שם ע' 11.

(3) שם 21.

אכילת הפרי מעץ הדעת. יש במעשה הזה התרסה ואתגר כלפי השמים. האדם שואף להיות כאלהים, לדעת טוב ורע. ד' מעניש את האדם בשל מיאוונו לציית לדבריו ומגרש אותו מגן עדן. והיסטוריה האנושית. אומר פרום, מתחילה מהמרד הזה של האדם. ד' הרים את קרנו של האדם כאשר כרת ברית עם נוח ועם כל הדורות שבאו אחריו. כריתת ברית פירושה הסכם הודדי בין שני צדדים שזכויותיהם שוות. בברית זו, אומר פרום, הכיר ד' בזכות האדם להיות חופשי ובלתי תלוי במה שהוא ובמי שהוא. בברית עם נוח נעשה האדם שותף לד' בתהליך החיים וארוחותיהם. הברית מעניקה לכל בעלי החיים את הזכות לחיות, זכות זו הוכרזה כחוק עולם, כענין קוסמי. הברית עם נוח שונה מהברית שכרת ד' עם אברהם, ברית זו מקיפה את כל המין האנושי. היא מיוסדת על העיקרון של קדושת החיים, או האיסור של שפיכת הדמים.

יש ללמוד את תוצאות הברית בין ד' ונוח מהשיחה בין ד' ואברהם בענין סדום ועמורה. נראה שאברהם קורא תגר על ד' ותובע בפה מלא ששופט כל הארץ יעשה משפט. אברהם מדבר בשם הצדק שגם שופט כלה ארץ חייב לשמוע אותו. לפי אברהם אף ד' צריך להתנהג לפי הדין והמשפט. דברי אברהם עם ד' כורכים בהם מרי וגם כבוד. כמו: „אל יחר אף אדוני“ או „התספה צדיק עם רשע“? ההתרסה של אברהם כלפי ד' יוצרת יחס חדש בין ד' ובין האדם. מאחר שגם ד' חייב לקיים משפט ולהתנהג בחסד, האדם אינו עבדו יותר. האדם רשאי להתריס ולתבוע את זכויותיו משום ששניהם, ד' והאדם משפט אחד להם החייבים הם להתנהג לפי הדין. אברהם אינו מורד. אדרבה הוא איש חפשי שהזכות בידו לבקש משפט מאת ד'.

ג.

את עיקרון חופש האדם יש להסיק מבריאיתו של האדם. הוא נברא בצלם אלקים, בדמותו ובצלמו. התנ"ך, אומר פרום, מתאר את האדם „כחסד מעט מאלוקים“. האדם קרוב לד' מפני שהוא קדוש. ד' קידש אותו. ד' מתואר כקדוש. המידה של קדושה היא ממידותיו של ד'. המבדילה אותו מהאדם. כך הטיף הנביא בזמנו: „הגיד לך אדם מה טוב ומה ד' דורש ממך, כי אם עשות משפט ואתת חסד והצנע לכת עם אלהיך“ (מיכה ה, ו). על-ידי כך נעשה האדם חסר מאלוקים. האדם שנברא בצלם לא נברא בתכלית השלימות. פרום סובר שבאדם חבויה הנטייה להתפתחות או התקדמות בלתי מוגבלת. בפרשה זו מביא פרום רעיון שהביע אחד ממייסדי החסידות. כך דרש החסיד: „בכל בריאה שהעמיד ד' בעולם נאמר בה „כי טוב“ ואילו לגבי בריאתו של האדם לא נאמר „כי טוב“. על שום מה? על שום זה שבריאיתו האדם לא נשלמה. שלימותו של האדם אין לה סוף. עתיד רביהושגים נשקף לאדם. עתיד הוא להגיע למדרגות נעלות של רוממות בשלבי הבריאה.

התקדמותו של האדם, מלמד פרום, תלויה באפשרותו להתיר הקשרים האוסרים אותו אל שבטו ואל אדמתו, האדם האסור לאדמתו קשור גם ביחסי דם

ומשפחה, הוא שרוי במצוקה שהטבע פרח לרגליו. האדם נעשה אנושי כשהוא משתחרר מכבלים אלו. בתנ"ך ובספרים שהופיעו ביהדות אחר תקופת התנ"ך רוחות הדעה שתכלית האדם ותועלתו הנכבדה היא לצאת לחפשי, כלומר להשתחרר מעול הטבע, לחסל את הפחד מאותות השמים, ממזלות וכוכבים, לצאת מחוץ למצודת האלילים והשפעת העבר.

אדם וחיה היו בתחילה קשורים ואחוזים בקשרי דם או קשרי משפחה. הם היו קבועים על אדמתם. משטעמו מעץ הדעת האיר להם העולם באור חדש. נפקחו עיניהם והתחילו להבחין בין טוב ורע. הם גילו את ישותם וראו שהם ערומים. בידיעה של טוב ורע ניתק ונפסק הקשר בין האדם והטבע. הופרעה ההרמוניה של העולם הקדמון, ששררה בין האדם ובין סביבתו. משנפקחו עיני האדם נעשה אויב לטבע והטבע אויב לאדם. שלום יעלה בין הטבע והאדם כאשר יגיע למעלה אנושית בדרך התקדמותו. כשהותר הקשר בין האדם ובין הטבע נולדה ההיסטוריה האנושית.

ההיסטוריה, גורם פרום, היא ילידת המשבר שבא לעולם כאשר הטבע והאדם נעשו נכרים זה לזה, תהליך זה של ההתנכרות בין האדם והטבע אינו "ירידת-האדם" כפי דרשנותם של תיאולוגים נוצרים, אדרבה חיסול הקשר בין האדם והטבע היווה את הצעד הראשון בדרך הארוכה של התפתחות האדם⁵ עוד לפני שחל גירושו של האדם מגן עדן כבר צויין שהתפתחות האדם דרשה כיטול קשרים, קשרי משפחה או קשרי שבט, כך נאמר "על כן יעזב אדם את אביו ואת אמו ודבק באשתו והיו לבשר אחד" (בראשית כד, ב).

ענין הדיבקות של האדם באשתו מסמן ומסמל את התקדמותו. כשהוא "עוזב" או מתיר את הקשרים הארציים או החומריים הכובלים אותו ומגבילים את אופקו, אז האדם מועד להתעלות במדרגתו האנושית. חיסול הכבלים הגשמיים הוא התנאי היסודי לחופש האדם ואי תלותו בענינים זולתו. מטעם זה, סובר פרום, אמר אלוקים לאברהם שיבטל ויתיר את הקשרים שבינו ובין ארצו. "לך לך מארצך, ממולדתך ומבית אביך". בגדודיו של אברהם הורם המסך ועם ישראל מופיע על במת ההיסטוריה, חגי ישראל ומועדיו הם סמלים לחופש האדם. חג הפסח מסמל את חופש האדם משעבודו לאדם. שבועות הוא חג המסמל את שיחרור האדם מתקלותיה של הבערות. חג הסוכות מסמל את חופש האדם מתאונות הטבע ומקרים רעים.

ד.

תעודת חיי האדם, היא חופש ועצמאות. ישנם חכמים השרויים בספק בענין זה, הם סוברים שקשה לאדם לחיות חיי חופש ועצמאות. תנאי חיי של האדם קשים הם, אדם לעמל יולד. בעל כרחו הוא חי ובעל כרחו יביא לחמו בנפשו. בחיי האדם השמא גדול מן הוודאי. דעתו של האדם קצרה ויכלתו מוגבלת. מטעם זה מבקש האדם לברוח מן השמא אל הברי. בתנאי חיים כאלה כיצד ישיג האדם חופש ועצמאות? החופש והעצמאות הם מהעניינים העומדים ברום החיים. הם שייכים לערכים היקרים ביותר ולכן קשה מאד להשיגם.

לפי הוראותיה של היהדות האדם, לכשירצה יגיע לידי חופש ועצמאות. כך מסופר שחכמי ישראל עמדו על העתם והכריזו על עצמאותם ש"התורה לא בשמים היא" הם "נצחו" (בבא מציעא ע' כט, ב). האדם שעלה למעלת צדיק יכול לבטל גזירה מן השמים "הקב"ה גוזר וצדיק מבטל". לפי היהדות אדם מישראל יכול לקרוא את הקב"ה לדין-תורה אם הקב"ה אינו שומר את הבטחותיו לאדם. כך מסופר שבשנת בצורת כשמוזנותיו של אדם מישראל קשים כקריעת ים סוף הזמינו הרבנים את ד' לבית-דין של הרב. פתח אב בית דין את דבריו בזה הלשון: הקב"ה גאל אותנו מעבדות מצרים, מאז נעשינו עבדים לד' שאמר בפירושו: "לי בני ישראל עבדים". על-פי-דין תורתנו הקונה עבד חייב במוזנותו ומוזנות בני ביתו. והלכך אנו מבקשים מאת ד' שיקיים את החוק ויספק מוזנותיהם של בני ישראל בידו המלאה והפתוחה והרחבה.

סיפור עממי זה יש משום התרסה כלפי שמיא המבטאה את חופשת האדם ועצמאותו. כך מסופר גם כן על עני אחד שהתייצב לפני הרבי והתאונן על עניותו המנוולת. הרבי היה חסר-ישע בעצמו. במקום נדמה קרא עליו הרבי את הפסוק: "את אשר יאהב ד' יוכיח". היה שם באותו מעמד רבי אחד שהעיר שאת הפסוק הזה יש לפרש אחרת: מי שאהב את ד' יתוכח עמו. יש לומר לד' שאתה ד' מביא את העני לידי בושה וכלימה והוא נזקק לפשוט יד ולהשפיל את כבודו. מן הדין הוא שאתה צריך לפרנסו בכבוד שלא ייבוש ולא יכלם... הרב מברדיצ'ב פרש את הפסוק: "וקוי ד' יחליפו כוח" בני-אדם המיחלים לד' נותנים לו כביכול סעד והם מקבלים ממנו בתורת חליפין כוח ועוצמה... בפירושו זה כרוכה הדעה על עצמאותו של האדם שהוא שותף לד' במעשים טובים.

המסקנה העולה מן המסופר בתורה שהאדם נברא בצלם אלוקים, היא שבאדם עצמו יש ניצוץ אלוהי והוא כמעט שווה במעלתו לאלוקים. מסקנה זו, לפי פרום, אומרת שכל אדם מייצג את כל האנושות כולה. בענין בריאת האדם בצלם אלוקים כרוכה הדעה על דבר אחדות המין האנושי או האוניברסליות של האדם. דעה זו סס-חיים היא לחברת האדם. היא משזררת את האנושות מעול ארץ, שבת או משפחה. האדם הוא אזרח העולם, אזרח של הקוסמוס והפשי מקשרי דם ואדמה. דעה זו דוחה את המושגים הנפסדים של גזעים ירודים וגזעים עליונים. הכל שווים לפני ד', כל הבריות בעולם הם מעשי ידיו.

המושג על דבר אחדות המין האנושי נובע מבריאת האדם וחתה, שהם אבותיהם של הבריות שבעולם. גם בברית בין נוח וד' כרוך הרעיון של אחדות האנושות. ברית זו קודמת בזמן מהברית שכרת ד' עם אברהם בין הבתרים. אברהם מבקש משפט בענין סדום ועמורה ועל ידי כך הוא מביע את הרעיון של אחדות המין האנושי. אנשי סדום ועמורה לא נשתייכו למשפחת אברהם ולא היו מבני ארצו. התנ"ך, מורה פרום, מטיף לאחוזה לאלה שאינם בני ברית. כך כתוב: "ואהבתם את הגר", "חוקה אחת לכם ולגר הגר בתוכם". התנ"ך וגם התלמוד אומר פרום, חדרים ברוח האוניברסליות או הבין-לאומיות. עד היום, אומר פרום, היהודים הם נציגיו הגאמנים של רעיון האוניברסליות וחלוציו.

ה.

האדם לוקה בשניות. ברוחו מתרוצצים שני יסודות: היסוד הטבעי והיסוד שמחוץ לגדר הטבעי. האדם הוא בטבע וחורג ממסגרותיו למה שמעבר לטבע. הוא הנהו מעבר לטבע בשל רוחו הערה, שכלו המכיר ובחירתו החופשית. האדם, סובר פרום, צריך ויכול לאחות את קרעי נפשו על ידי התקדמות בתרבות. על האדם מוטל להתנכר לטבע ולבני מינו על מנת להתאחד עמהם על רמה אחרת, רמה נעלה ונישאה. רק על ידי התנכרות לטבע יוכל האדם להתגבר עליו ולהשיג הרמוניה או אחדות בין הטבע ובין האדם, בינו ובין הזולת. הימים שבהם תחול הרמוניה הזאת נקראים בספרי הנביאים ובספרות התלמודית בשם "אחרית הימים" או "ימות המשיח". "אחרית הימים" או "ימות המשיח" לא יגיעו לאדם על-ידי מעשי נסים, על-ידי צו ממרום או לפי תנועת הכוכבים. תקופה זו תגיע על-ידי מאמציו של האדם. "ימות המשיח", הם הכנה לקראת הגשמת הרעיון של הרמוניה בחיי האדם. מושג "ימות המשיח" אינו מקרי בתולדות האדם. עיקרי הוא ויסודי. רעיון "ימות המשיח" מכוון לקראת הבאת טעם ומשמעות בחיי האדם. שני דרכים פתוחים לאדם: מיתה או "ימות המשיח". "ימות המשיח" פירושו חיים של תקוה, של עתיד טוב של חברה נעלה המבקשת לקשט וליפות את החיים ביופי, צדק, אמת ושלוה.⁹

היסטוריה האנושית פותחת בגלות האדם מגן עדן. גם תולדות ישראל מתחילות בגלות. אברהם הלך על פי ד' מארצו וגלה למקום נכר. הגלות היא תנאי עיקרי לפי פרום, לגאולה או להתקדמות האדם בתרבות ובמוסר, הגלות "ממרכת עונות" וגורמת לאדם הגולה שישא עיניו לאופקים יותר רחוקים ויחסל את הקשרים של אדמה או שבט המגבילים את חופשתו, כך נאמר על שבט לוי אשר "נסיתו במסה, תריבתו על מי מריבה, האומר לאביו ולאמו לא ראיתיו, את אחיו לא הכיר ואת בנו לא ידע, כי שמרו אמרתך ובריתך יצורו, יורו משפטך ליעקב ותורתך לישראל" (דברים לג, ו-ח). האדם השרוי בחוג צר של מולדת ומשפחה מתייחס לאנשים שמחוץ למולדתו, משפתו או שבטו כאל נכרים, בחוג צר עולה ופורחת שנאת הבריות והפרת ההרמוניה של אחדות המין האנושי. על-ידי יציאת אברהם מארצו ומולדתו יתברכו בזרעו כל גויי הארץ, האדם באשר הוא שם יתברך על-ידי יציאת אברהם מארצו, אברהם הביא את רעיון האוניברסליות לעולם ע"י התרת הקשרים הארציים והחומריים שקשרו אותו למולדתו ולבית אביו.

קשה לאדם כקריעת ים סוף להתיר את קשריו עם ארצו, מולדתו ובית אביו. החופש שאדם משיג נעשה עליו קשה כעול. הלכך נוטים רוב בני האדם לברוח או להימלט "מטרדתו" של החופש. יוצאי מצרים יצאו מעבדות לחרות, שבת שבט הנוגשים. אף-על-פי-כן המצב של חופש אינו מנעים להם, הם פחדים (המשך בעמוד 114)

(7) שם ע' 93.
(8) שם ע' 101.

עם אשר ברש

מאת אברהם ברודים

א.

ביתו הצנוע של אשר ברש ברחוב שפיץ, שבתל-אביב הקטנה, כמו הופקע מרשות-היחיד לרשות-הרבים ונעשה מקום ויעוד לפמליית "הצעירים" דאז. מכאן בקעו ועלו ראשוני ה"הדים" לספרות הארצישראלית החדשה. הישוב נאבק במשבר כרוני, באבטלה קשה ובבדידות רבה, וכאן היתה נפגשת חבורת משוררים ומספרים, אברהם שלזונסקי, יעקב הורביץ, מנשה לויין ושני היצחקים — יצחק למדן ויצחק שיינברג גם אורי-צבי גרינברג נמנה עם באי הבית וידידיו. פה נשמעו חילופי דברים בבעיות ספרות ותרבות, תברה חינוך.

נוסף למערכת "הדים" נצטופפה למטה, בחצר, הוצאת "קופת הספר" מטעם הסתדרות המורים, וככל העול והטירחה נשא אשר ברש. אותם ימים שימש גם כעורך ספרית "מצפה", שהתחילה לפרסם תרגומים מעולים מן הספרות הכללית ודברי ספרות במקור.

אשר ברש גילה אקטיביות ברובה. העיסוק הספרותי היה רובו בהתנדבות ולא קיים את בעליו. לצורך פרנסת המשפחה נאלץ ברש להיות חצוי בעולמו ומיטב שעותיו הקדיש להוראה. יומיום ראינהו בשיגרת הליכתו לבית-ספר "גאולה". התלמידים והתלמידות והקירותו הגו לו חיבה, הוא לקח ליבם בנעימות מזגו הליכותיו בתכונות הממוזגות של אבא טוב, מחנך נבון וידיד לזולת.

ועוד קו טיפוס: ברש נשא בקרבו שאיפה כמוסה, בכל אנשי העליה השנייה, להיות חקלאי ולהתקשר באופן ממשי לעבודת-האדמה. אך בהיותו נסה ברגלו ויתר על רצונו ויום אחד שמעתינו אומר: "מי שנמנעה ממנו היכולת להיות איכר, יעזור, לפחות בערוגה קטנה". ואת זאת השתדל לקיים. הוא טיפח גינה נאה, ולא פעם פגשנהו כששרוליו מופשלים וצינור-ההשקאה בידו, או תולש את העשבים הרעים, מטפל בפרחיו, בשתיליו, תוך התמדה והנאה.

במלאות לברש חמשים שנה ציינתי את דרכו בשדה החיים והספרות כדרך הגנן המסור. ותואר זה "הגנן" נתקבל ורבים חזרו עליו.

אשר ברש עזר לצמיחה הספרותית של הצעירים, הוא היה בעל עין טובה ונכון לתת מזמנו לדורשיו. הכול נסתייעו בעצתו השקולה ומסרו לו לקריאה כתבי-יד, שהיה מסמן בהם הערותיו, מנגד שירים ומגיה ומוצא אפשרות להביא את הספר לדפוס. בדרך זו נעשה לסנדק ולשושבין לרבים מסופרינו.

ואף זאת: אשר ברש התייחד, כידוע, עם יעקב רבינוביץ, שותפו הנאמן לפעולה בעריכת "הדים". ברש, בן-גליציה, נטה לפי טבעו לרוך, לעידון וגמישות, ואילו רבינוביץ, הליטאי, היה "מן האגוזים הקשים לפיצוח". ושניהם למרות השוני, חברו יחד ונעשו ידידי-נפש. ידידות פורייה זו, שנמשכה עשרות שנים, סימן יפה לשניהם (אגב: התופעה של צמד-הסופרים טעונה חקר מיוחד).

יעקב רבינוביץ היה איש־הבית וחלק מאווירתו. מן הראוי לציין, כי בכל התכונה הספרותית היתה מעורבת, בדיסטאנס מסוים, גם הגברת אולגה ברש, שידעה לקיים שיחה נאה עם האורחים והתמצאה ברוב העניינים. מושכי־בקולמוס מן ההתיישבות העובדת שנקלעו העירה, לא פסחו, כמובן, על ביתו של ברש; סופר העסקן עברי, שהגיע מעבר לים, פנה לכתובת זו. בית ברש נעשה לשם דבר, סמל לתרבות יצירתנו המתחדשת. וכאן, כאמור, לא נעדר מקומו של יעקב רבינוביץ, שהאציל מרוחו על קשרי החברותא.

בלי משים אני נזכר בהסתלקותו הטראגית של רבינוביץ, שנגרמה בתאונה קטלנית. הוא נדרס ע"י רכב־משא בקרן רחוב המלך ג'ורג' השדרות בן־ציון בת"א. הסיום הגורלי הזה דיכך מאוד את ברש. מעתה נהנהו חלל ריק בנופו הביתי, האישי. לא היתה תמורה לדיע הקרוב כאח. אולי, אל ביתי לא תבוא עוד, עד בואי אני אליך" — קונן ברש ליד קברו.

ב.

היה לברש הכישרון לתת, להעניק, ולהשפיע. כל מה שעשה — עשה כדרך תלמיד־חכם מובהק. לא התנשא על פחותים ממנו והשכיל להצניע יתרונותיו. היתה לו השקפה רחבה ולעתים תכופות נדרש לשמש כבורר, כמתווך. בהסתברותם של עניינים השתדל למצוא נקודת־מוצא ותמיד נשען על אדני ההגיון וצלילות ההשגה.

הייתי במחיצתו ונכנסתי אליו לעתים קרובות ולא נתקלת בו בשעת רוגזה. לעולם לא הטיל מורא ומרה. גם כשהיה מקום לתרעומת, העיר הערתו בניחותא. הוא היה פדגוג בחסד וניחן במידת הסובלנות. ומעשה שהיה: פעם טענתי כנגדו והגעתי לכלל ריתחה. הטחתי בפניו על כי לא נלחם — כחבר הקורטוריון ב"מוסד ביאליק" — למען ניסוח חוזה, שאינו משעבד לצמיתות את יצירת הסופר. בכעסי דפקתי בשולחן, אך ברש לא ענה דבר. התערבה אז רעייתו ופנתה אליו: "אשר, מה אתה שותק?" ענה לה: "אני מניח לו, יוציא תחילה את הקיטור". כשנסתיים טיעוני ונרגעתי, פתח ברש בנעימתו המתונה וסיפר על לבטיו בין כותלי "מוסד ביאליק", ותקוותו לתיקון המצב, כן יעץ לי לרסן את יצרי כדי שלא אכשיל שם את הוצאת ספר שירי "מאדם לאדם". הוא נטל ממני את עוקצי המרירות. וכשנפרדנו אמרתי לו: "אני מקנא בך על סגולת ההבלגה והשקט". סאן השמיעני ברש משהו בלתי־צפוי ומתמיה: "אל תקנא בי, אילו יכולתי לחרוג פעם מן המסגרת, מן גבול העוצר... מי יתנני להתפרץ בועקה. השקט שלי עולה לי בייסורים ואני משלם תמורתו ביוקר רב, בכריאות".

אשר ברש לא הצטמצם בתחומי הספרותי בלבד, תענה בכובד־ראש לבעיות הדור. באיוז מתיחות היה נצמד לתיבת הרדיו לקלוט את החדשות.

כמה נסערה נפשו בפרשת מאבקנו לסילוק השלטון הבריטי. ועם בנו יצחק, צעיר חינני נלבב, היה פעיל בשורת חברי "ההגנה", אך פעלתנות זו בהשקט ובהסתר כמעט בגדר סוד. והנה יום אחד הזמן והוסע אשר ברש אל מקום ההזדרכה והאימונים של חקי (כך נקרא בפי בני המשפחה). בחזרו מן הסיור

המתחרתי היה מלא רשמים, מופתע ומרוגש. בשעת שיחה עם יעקב רבינוביץ — ובמקרה נוכחתי גם אני — הפליג בדברים על גורל המערכה הפנימית של הישוב ועל הגיוס החשאי של הבנין. בין היתר אמר והטעים: קשה להכיר את חקי שלנו, בבת אחת נתבגר ונתחזק. נעשה מפקד. לא האמנתי למראה עיני ולמשמע אזני בראתי אותו בראש כיתה של יקירי צעירינו, נותן הוראות בקול בוטח ורוגע. בעל סמכות. פקדיו סרים למשמעתו, מקובל ואהוב עליהם. גם אלה, כמו יוסף רוכל ועוזי ברקיס, שהיה פעמים נדרש למסגרת שלהם, הגדילו בשבחי תכונותיו. מפיהם נדע לי על משימות מסוכנות בענייני בטחון, שהוטלו עליו. דברי ברש היו מעורבים הרגשה של נחת-רוח וכן זעה בהם נימת-חרדה ודאגה לעתידן של חקי — בבחינת „גיל ורעה“.

אשר ברש נתברך בסגולת אבהות מסורה וגילה רוב סבלנות בעודו את איה בתו, נערה רכה ומעודנת, באותם ימי תהפוכות ואימים. איך נרעש בתקופת המלחמה בהיטלר כשצבאות רומל בהתקפתם כבר עמדו ליד אל-עלימין בשערי מצרים ונשקפה סכנה קרובה גם לנו, לאוכלסי הארץ. איך נזדעזע עד למעמקיו עם חרבן יהדות אירופה! עצביו נתרופפו וקדרות אפפה אותו. במאסף „דברי ספרים“ (תש"ד), שערך ביהוד עם יצחק למדן, הקדים ברש קריאת „נזכור!“ וביקש לסדרה באותיות מנקודות ובמסגרת-אבל. על הקריאה הזאת, שניסוחה הוא מעשה-אמן, לא באה התימתו ונשארה בפסקיה הנקבים כביטוי המשותף לרגשי המכאוב והחרון של כלל סופרי ישראל.

תבל, כי לא היה הזד הראוי לכרך השלישי של כתבי ברש, שכתם נאספו הגיונותיו על חזויית האדם, על המורשה היהודית, על הישוב, על הנוער. בכרך זה מתגלית דאגתו הרבה לעתידות תרבותנו וספרותנו. הדברים נכאבו ונגעו בשורשי נפשו. תוכנם מעמיק וערכם מעבר לשעה, שנאמרו ונתפרסמו.

ג.

כאדם וכסופר נהג ברש חירות פנימית ונשמע לקול מצפוננו. כל מישנתו ערוכה בטוב טעם, ספוגה מן המקורות שלנו וממיטב תרבות העולם. יעקב פיכמן, שהיה מברך רק על זוהאי המקובל בספרותנו, הכניס את ברש למעגל המצומצם של הסופרים בני-דורו, האהובים עליו והוא דורש ביקרם. פעם, באחד מכינוסי אגודת הסופרים לאחר שקבוצה אפוזיציונרית השמיעה קיטרוג כלפי פיכמן והאשימה אותו בעריכה משעממת וכושלת של „מאגנים“, אמר פיכמן לשמעוני: „בידי ברש אהיה מוכן להפקיד את עריכת הירחון האסתלק בלב שקט“. וזה היה בימים, כאשר סופרים חשויים נאבקו על כל משרה קטנה וביקשו אחיזה כלשהי בעבודה ספרותית.

אשר ברש היה איש-הבית ואיש אשר עיניו פקוחות מחוצה לכותלי הבית. אני נזכר בפרק הזמן, כשהתחיל להקים ביתו, שברחוב מצדלי. הוא שקע אז בחזנות והדבר העיקר עליו. עמדתי לידו לפני שלד הבנין הדומה היה, שרחו מפליגה ורחק מכאן. הממשות של הלבנים, המלט, תערובת הבטון, פסי הברזל, — כל הנכסים-שבעין הכבירו ודיכאוהו. כאן נתחזר לי סוד השניות של ברש

כיוצר, כמספר. הוא היה ריאליסטן, אך יסוד סיפורו הריאלי נתערער תמיד ע"י איוו רוח תזוית. לנגדי צפה פתאום דמותה של חנה אברהם "מבית מבשל השכר", ומה "חנציה הניבנת" בסיפור "ריקמה". נותרו עצמותיו של ר' שמשון שפירא וקמה שורה שלמה של סיפורים, אשר באו להוכיח, כי אשר ברש, שנראה כאורח שליו ומתון, נשא איוו חרדה סמויה מתחת למעטה השקט הגלוי. מבעד למבטו העזון ולחיוכו שנתגלה בקצה שפמו, תססה בו חוויית-סתרים, ומכאן אולי גם הטראגיות המסמלת את קיצם הנמהר של רוב גיבוריו.

בשעה שהיה עסוק בכינוס כתביו, מצאתיו בישיבה כפופה על יריעות עלי-ההגדה של הכרך הראשון. סח לי כמסביר את פשר המעשה: "הגיעה עת לכנס פוזרני". אין מנוס מן ההכרח הזה לא אוכל להגיד, כי מתוך חרדה שלמה נעשית מלאכתי. איני משנה ומעבר דברים מחדש, כפי שנהגים אצלנו. הירחר והמשיך:

"אנו חיים בתקופת מעבר. נשקפת סכנה של ניתוק הדורות. ניתוק סגנונות. הנה קם לנו דור אשר לא ידע את כתובת-הפסים של יוסף, דור שיבדר בלשון אחרת, יראה בעיניים אחרות, ומי יודע — אם נעזוב אותו לנפשו הטובה ונפשו הגדולה, אם ימצא את הדרך אל הדור הקודם. על כן אני רואה משנה חשיבות, מתוך דאגה וחרדה ומתוך רצון לאומי עמוק, לכנס ולאגור את פרי עמלם של סופרי-דורנו. אם אנו לא נדאג בעוד מועד לרציפות זו, אין אני בטוח אם יקומו לנו דואגים. אני מאמין בצורך העזיבור של חוליות ספרותנו".

שאלתי את ברש מה תוכנית עשייתו לאחר כינוס דבריו, שהרי אין לראות בכך משום סיום וחימה. על כך ענה: "כל ימי אני נושא את נפשי להעלות את דמותו של רנ"ק, סביבתו ותקופתו, שלא ניתנה להן הארה מלאה. הכינותי הרבה חומר, אך עד כה לא נתפנית לגשת אל העבודה. פעם בפעם ישנם מעצורים חדשים. חשבתי למכור ביתי בתל-אביב ולעבור לכפר. נתברר לי, לצערי, כי הדבר אינו אלא משאלה חלום. המציאות היא אחרת. הנה החלטתי לפרוש ממרבית הוועדים, מן הישיבות, כדי להתמכר לכתיבת הספר הזה ולפרוע חוב לתוכניות אחרות, אבל אין מניחים. מפה ומשם נטפלים וטורדים וקשה לסרב. יום, או יומיים, לפני פטירתו הפתאומית והמהדימה סרתי אל ברש לשאול מה שלומו, שכן תקפוהו מיחושי חולשה כללית ופנה לרופא. הוא נראה עייף ומודאג. פניו נפולות וצבען אפרורי. הציע לי כוס תה, אך התנצלתי, שעלי לקצר ביקורי. ישבנו והחזרנו תוך הרגשה מוזרה. אחר-כך כשלוויה אתי לדלת נשתהה קימעה במסדרון והסתכל בראי הקיר, הציץ הצצה משונה בפני עצמו. כבודק שם דבר-מה חבוי וחסוד.

ומאז לא נפגשנו עוד.

בימי זעם וכוננות

מאת י. ארנ

ימים קשים עוברים עתה על מדינת ישראל ולא תהיה זאת כלל הפרזה. באם נקבע, שכמהם לא ידענו מאז "ימי בראשית" של המדינה מלפני כעשרים ושבע שנים. כל יהודי החי בארץ הזאת נתון בדריכות מתמדת ואינו יודע מה ילך יום. ספק הוא הדבר, אם אפילו הציוני הנאמן ביותר החי בתפוצות ושעיניו נשואות לישראל מסוגל להרגיש מה שאנו, תושבי ישראל, מרגישים כיום לאור המתרחש באזור בו נגזר עלינו להיות ולהמשיך במפעלנו. פצעי "מלחמת יום הכיפורים" טרם הגלידו אפילו בחלקם, מצבנו המדיני מוסיף להיות מעורפל ואף מצבה הכלכלי של המדינה רחוק עודנו מלהגיה את הדעת וימים יגידו כיצד יעלה בידנו לצאת מן המיצר.

ההחלטות, שנתקבלו ב"ועידת ראבאט" של ארצות ערב וכן בעצרת האחרונה של ארגון האומות המאוחדות בה זכה ראש "הארגון לשחרור פלשתינה" (בקיצור אש"ף) לקבלת פנים נלהבת סיבכו את המצב עוד יותר מכפי שהיה קודם לכן. מדינות ערב מנצלות את "הזהב השחור" (כלומר את הנפט) ואת מיליארדי הדולרים, שנצטברו בקופותיהן, כתוצאה ממכירתן לארצות הברית ולארצות מערב אירופה כנשק מודרני נגדנו ואילו אנו הגנו עתה הרבה יותר בודדים ומבודדים בין אומות העולם מכפי שהיינו אי פעם. נשארה לנו רק מעצמה ידידותית גדולה אחת ויחידה והיא ארצות הברית, אך האם לנצח נצחים אפשר לסמוך עליה?

הנה שמענו כאן זה לא כבר במסיבת עיתונאים בתל-אביב דברים מפורשים מפי הסנאטור האמריקני, מר צ'ארלס פרסי, ש"אם תפתח ישראל במלחמה או שתיצור את התנאים המוליכים למלחמה עלולות האהדה והתמיכה המסורתיות של ארצות הברית להיעלם בין לילה". ואף מפי אחדים מבין חברי "הועידת הנשיאים", שהתכנסו לא מכבר בישראל ונפגשו עם שריה ומכללי עניניה שמענו דעות דומות. והנה אומר: ארצות הברית מוסיפה לתמוך בישראל ולסייע לה ותמשיך בכך בודאי גם בעתיד הקרוב, אך לא בכל התנאים והנסיבות העלולים להיווצר.

אותו סנאטור נכבד, שהזכרנו לעיל ושסייר לפני בואו אלינו בעשר מדינות ערב אף טען, שנשיא מצרים, מר אנוואר סאדאת מוכן להגיע להסדר עם ישראל ואין לדעתו, כל סיבה שלא להאמין לו. ואילו ראש ארגון המתבלים, יאסר ערפאת הוא לדבריו "מתוך יחסית וידע לרסן את המנהיגים הקיצוניים של הפלשתינאים" ופירושים בנידון מיותרים הם לכל הדעות.

אכן, נשיא מצרים, ממשך בזמן האחרון — בהכרזותיו הרבות הן ברדיו קהיר והן בשיחות מיוחדות לעיתוני חוץ לארץ — להופיע כשוחר שלום, אך מהכרזות אלו ועד לשלום של ממש אתנו עוד רחוקה הדרך. והיא תובע, שישראל תיסוג "משך שלושת החודשים הקרובים" מכל השטחים שכבשה ותבטיח את זכויות הפלשתינאים, אך תמורת נסיגה שכזאת אין הוא מוכן להבטיח לנו מאומה. לעת עתה אין הוא מוכן לא רק לשלום של קבע, אלא אפילו לחתום על הסכם של "אי לחממה" עם ישראל. עומדת על כל השאלה, אם לא שלום ואפילו לא מצב של "אי לחממה" לשם מה על ישראל לוותר? האם כדי להקנות למצרים ולסוריה עמדות איסטרטגיות נוחות יותר להתקפה עלינו ביום מן הימים?

המו"מ, "מאחורי הקלעים"

ובכל זאת אין זה בגדר סוד, ש"מאחורי הקלעים" מתנהל מו"מ באמצעות שר החוץ האמריקני, פרופ. הנרי קיסינג'ר על ויתורים טריטוריאליים נוספים מצד ישראל למצרים. שיחות על ויתורים מצדנו מתנהלות אפוא הן בוראשינגטון והן בירושלים וימים יגידו מה יביאו לנו שיחות אלו במוקדם או במאוחר. ברור הדבר, שהדיעות והניחושים המתפרסמים בזמן האחרון הן באמריקה

הזן בארצות אירופה על מלחמה נוספת העלולה לפרוץ השנה באזורנו מגמתן היא להגביר את הלחץ על ישראל, שתמחר לותר ל"צד שכנגד", באשר אחרת תפרוץ מלחמה. לפרשנים אלה לא ברור, כנראה, במידה מספקת, שמדינת ישראל אינה מפחדת כלל וכלל ממלחמה (אם כי היא רוצה למנוע בעדה בכל מחיר!) וש"מלחמת יום הכיפורים", שהפתיעה אותנו נסתיימה אף היא בסופו של דבר בתבוסת מצרים וסוריה.

במו"מ המתנהל עתה מדובר על כך, שישראל תבצע נסיגה נוספת של 50 — 30 ק"מ במדבר סיני, תפנה את מעברי הג'ידי והמיחלה ואולי גם את אזור מעינות הנפט באבו רודס. באם ויתורים אלה מצדנו יבוצעו תרי קור-הנבל היבשתי שבינינו לבין מצרים, שהנו כיום מאה הששים קילומטר ירחב עד 350—300 ק"מ וישתרע החל מאזור נחל ים ועד השטח הנמצא קצת צפונית מאבו רודס. גבול ארוך שכזה הנו פחות נוח להגנה מאשר הגבול הנוכחי בינינו לבין מצרים ואלפי חיילים יצטרכו לשמור עליו יומם ולילה. כתוצאה מכך אף יופסק הקשר היבשתי שלנו עם דרום סיני ולמצרים תהיה האפשרות להקים בסיס צבאי רחב בחצי האי. מה שנוגע לאבו רודס כל נשכח, שהמעיינות הנמצאים שם מספקים למעלה ממחצית תצרוכת הנפט של מדינת ישראל ועל כן זקוקה היא בתחום זה לחסדי זרים הרבה פחות מאשר איזו שהיא מדינה אחרת.

תגובת מפקדי צבא ותיקים

לא להיגם נחרדו כל כך מפקדי צבא בעלי נסיון וותק כישעיהו גביש ואריאל שרון בשמעם על ויתורים טריטוריאליים, שישראל מוכנה לעשות בחצי האי סיני.

האלוף (כיום במילואים) גביש טוען, ש"אם ישראל תיסוג ותאבד עמדות מפתח ללא שלום היא תקרב את זירת הקרב לגבולות, שהיו לנו ערב מלחמת ששת הימים בחדש יוני 1967" וכן היא תיצור את הרושם, שהיא מפחדת ממל"חמה — דבר שיגביר את הרצון אצל הערבים לצאת למלחמה נגדנו. במקרה שכזה — סבור מר גביש — תדחה אמנם ישראל את המלחמה לשנתיים, אך היא תיצור מצב, שמועד פתיחת המלחמה יהיה נוח לערבים.

מה שנוגע לעמדת האלוף אריאל שרון, (שהתפטר לא מכבר מחברותו בכנסת, כדי שיוכל למלא תפקיד פיקודי בחיל המילואים) הרי עמדתו בנידון זה ידועה כבר מזמן. הוא מתנגד בתוקף לכל ויתור טריטוריאלי נוסף מצדנו בהיותו משוכנע, שיש בו, כדי לסכן את בטחון המדינה. "נסיגה של 50—30 ק"מ בסיני פירושה הקדמת המלחמה בתנאים קשים יותר" — אמר האלוף בשיחה מיוחדת עם רפאל בשן מהעתון "ידיעות אחרונות" בהוסיפו דברי בקורת מוחצים הזן על ראש הממשלה, מר יצחק רבין והן על שר החוץ, מר יגאל אלון. כלפי זה האחרון הוא הטיח, ש"ריצותיו מירושלים לוואשינגטון מכירות את נסיעות האורדוס לרומא".

שני אלופים אלה אינם כלל אנשי הצבא הותיקים היחידים הדוגלים בעמדה בלתי פשרנית בנסיבות הקיימות, אך כמובן, שלא בידם, אלא בידי הדרג המדיני בתווה ההברעה. יש ממשלה בישראל וישנה גם כנסת המשמשת כמאה לדיונים והענינים עוד ילובנו לא פעם משך השבועות הקרובים.

היחסים עם סוריה וירדן

ראש לשתי שכנותינו האחרות: סוריה וירדן — הרי גם אתן פרשת יחסינו מסובכת היא למדי. שליט סוריה מר אסאד, קיצוני כלפי ישראל יותר מהנשיא המצרי תבכל הזדמנות מפגין הוא את קיצוניותו זו. בשלב הנוכחי תובע הוא שישראל תפנה את כל רמת הגולן. מה שנוגע לירדן הרי המלך שלה, מר חוסיין, שרוי במצב של צפייה לקראת ימים יבואו והשלמתו עם הכרת מדינת ערב באש"ף כנציג היחיד של ערביי ישראל הנה לכל הדעות רק מן השפה ולחוץ והעמדות בהן הוא החל לנקוט לגבי ה"פלשתינאים" (כלומר האוכלוסיה הערבית של יהודה והשומרון) הנו לעת עתה בעלות ערך הפגנתי יותר מאשר מעשי. תושבי הגדה הנתונים זה שבע שנים תחת השלטון הישראלי כבר שלובים ומשולבים במדה רבה במשק הישראלי והתקדמו יפה בשטחי הכלכלה, התרבות והחינוך הודות למאמצי מתשלטנו, ואימי המלך לא מפחידים אותם. עם זאת ייאמר הדבר, שעם חוסיין יכולה ישראל למצוא לשון משותפת הרבה יותר קל

מכתבי ש"י איש הורוויץ לח. נ. ביאליק *

א.

מערכת "העתיד"

ברלין, יום כ"ג בחדש סיון, תרע"א.

חבר מאד נכבד ונעלה!

הרשני נא לפנות אליך בבקשה אחת קטנה.

הנה ב"העתיד" הרביעי, שאני מסדר כעת לדפוס, יוקצע מדור מיוחד לקבץ של "תשובות" ע"ד עתידות היהודים והיהדות מאת גדולי חכמי ישראל וסופרים, כלי' איך הם משערים לעצמם התפתחות הענינים של אומתנו בעתיד (כמובן, לא בתור אמתות הנדסיות, אלא רק בתור השערות). התשובות תהינה כתובות בסגנון קצר ותמציתי, בסגנון של "אנקיטה".

והריני פונה אליך, חבר מאד נכבד, כי תאבה נא גם אתה להשתתף בקבץ ה"תשובות" הזה והיית לעינים לנבוכי הזמן.

אנו מקוים, שהקבץ הזה יתן דחיפה להתקדמות המחשבה בישראל ויהיו נא פניך הולכים אתנו.

תשובתך תואל נא להמציא עפ"י האדריסא שלמעלה במשך ששה שבועות מהיום.

ברגשי כבוד ויקר,

נ. ב. תאבה נא להודיעני בחסדך אם הולך אתה לקונגרס הציני ואם עובר אתה דרך ברלין בלכתך, ולמתי. חפצים אנו לכוונן לכבודך פה אספה פומבית בהדרה. עיני נא

מד"ר בובר חברנו תקבל מכתב בעיני ההסתדרות העברית, ובודאי תשתדל למלא חפצנו.

ב.

ברלין, יום כ"ג לחדש מנ"א תרע"א.

חבר מאד נעלה.

מכתבך בא לכאן אחרי צאתי למקומות המרפא ולא ראיתיו עד עתה.

לפיכך נתעכבה תשובתי עליו, ואתך הסליחה.

* ראה מאמרו של ד"ר ש. ש. נ. ב. ביאליק על ש"י איש הורוויץ והסימפוזיון על היהדות ועתידותיה, בחוברת כסלרטה, תש"א. מחוסר מקום לא צורפו המכתבים הניתנים בזה למאמר ואנחנו מפרסמים אותם בנפרד.

מאשר עם איזה שהוא שליט ערבי אחר, אם כי נסיונות שונים, שנעשו בעבר מצדנו בגידון זה עלו בתוהו. ערביי הגדה רוצים בחלקם להשאר גם בעתיד תחת השלטון הישראלי, חלק אחר נשאר נאמן ברוחו למלך הירדני ובנוער שלהם גוברת הולכת באחרונה השפעתו של יאסר ערפאת. אי-ודאות וחוסר בטחון מציינים את חיי ערביי הגדה עד היום והססנותו של הממשל הישראלי לגבי עתיד השטחים עשתה, כמובן, אף היא את שלה. מדיניות "הגשרים הפתוחים" בין השטחים לבין ירדן בה נוקטת ממשלתנו נמשכת עד היום וכשישים אלף פועלים ערביים מהשטחים ממשיכים לעבוד בקביעות בתחומי ישראל, בעיקר בשטחי הבנין והתקלאות.

תושבי מדינת ישראל וממשלתה הרוכים לקראת הבאות וצה"ל עומד מצוייד וממוכן כדבעי כשעיני מפקדיו פקוחים על המתרחש סביב. מדינת ישראל הנה אי דימוקרטי במזרח התיכון ותקוות העם היהודי כולו לתפוצותיו. ימים גורליים הם ימינו אלה, אך באמונה ובבטחון, כשהננו חוזרים הכרה בצדקת דרכנו, אנו לקראת העתיד. אנו משתוקקים בכל נפשנו ומאודנו לחיי שלום, אך אין אנו מוכנים לקנותו בכל מחיר ואין אנו יודעים ולא נדע מדרך ופחד.

רחוק אני מן הכיעור ומן הדומה לו ולא סנסציה אני מבקש. כשאני פונה לגדולי ישראל בבקשה שיגידו את השקפותיהם על עתידות היהודים והיהדות אין מגמתי בזה, אלא שכל אלה, שיש להם מזה להגיד בעניני היהדות יסכמו לעצמם תחלה ואד"כ גם לאחרים את "חשבון הנפש" שלהם.

זהו תכן "קבץ ההשקפות על עתידות היהודים והיהדות", שהקדשתי לו מדור מיוחד בהעתיד הבא, וסמי מכאן "אנקיטה". אין אני נרתע ואמנם לאחור גם מפני השם "אנקיטה". ואיש שכמותך בודאי שיכול הוא וצריך הוא להתרומם מעל להשטחיות של מהירי משפט, שדנים כל דבר עפ"י חצונותו. סוף סוף הרי יש לנו שאלה חמורה זו, שאלת עתידנו, שאין אנו יכולים להתעלם ממנה בשום פנים... תרי הדברים מ"מ:1: אם יש לנו במה להניח את דעת עצמנו מדוע נמנע ה"טוב" הזה מבלי להשמיע את אשר אתנו גם לאחרים, שהם נבוכים ומבקשים דרך ואינם מוצאים. ואם אין לנו במה להניח את דעת עצמנו למה נתראה בעיני הבריות כאלו סוד כמוס אתנו, שלבא לפומא לא גליא. בשעה שבאמת אין לנו כלום. האין זאת אחיות עינים ואונאת הבריות?

אין איש דורש, כמובן, שבעלי ההשקפות הללו, שאליהם אנו פונים ישמיענו איזה אמתות נצחיות, אמתות הנדסיות, אבל הרי סוף סוף יש לכל אחד מאתנו "אני מאמין" שלו בכל הנוגע לעתידות היהודים והיהדות, ומדוע איפוא לא ישתדל כל אחד מאתנו לברר לעצמו ולאחרים ככל האפשר את נקודת השקפתו ויסודי אמונתו ולהיות בזה למורה-דרך למבקשי-דרך?

כבר יש בידי מן המוכן הרבה השקפות מגדולי סופרים הריגי פונה שוב אליך בבקשה, שיהיו נא גם פניך תולכים אתנו. התבונן נא בדבר ואל נא תובישי משברי.

* * *

את העתיד הג' צייתי לשלוח לך מורשוי, כחפצך. הודיעני נא אם בא לידך ומה מצאת בו. בהיותי בשוויץ בבלתי סך 26 פראנקס שנשלחו לי מכאן, ורשום על פתקת הפוסטה שהכסף נשלח מאודיטא, מוריה. אין אני יודע מה לעשות לכסף ומה תעודתו. אנא הודיעני נא.

בידידות ובברכת שלום והוקרה רבה.

ש"י איש הורוויץ

אריק פרום על התנ"ך / סוף מעמוד 106

מתחופש דפקה אותם הבהלה, הם חוזרים ומזכירים את סיר הבשר ואת הבצלים והשומים ושאר ירקות שנעמו לחיכם בשיעבוד מצרים, מטעם זה אימו יוצאי מצרים ב"נשימה ראש ונשוב מצרימה". קשים היו חייהם בלי נוגשים בלי משגיחים, החופש גול מהם את הביטחון, בעבודת שכנו בטח תחת שלטון אדונים. כששהה משה על הר סיני ארבעים יום וארבעים לילה התחילו יוצאי מצרים לרטט. הם נשארו בלי מנהיג, בלי מורה-דרך, מעתה הם ברשות עצמם ועליהם תחול כל אחריות, הם פחדו מעולה של תאחריות, הם באו אצל אתרן וביקשו ממנו שיעשה להם אלוהים אשר ילך לפניהם. הם ויתרו על הכסף והזהב שלהם כדי ששיגו את הבטחון הנרצה. הרעיון המשיחי על גאולת האדם יתגשם באחרית הימים, המלאכה מרובה אבל היחיד אינו רשאי להיפטר ממנה⁹ העולם עומד על העבודה השאיפה לתקן את העולם במלכות האידיאל של ישראל סבא.

מחורש לחורש

[בדרך היגעה לזינבה]

לפני כשבועיים הופיע סגן מזכיר-המדינה ג'וזף סיסקו בפגישת טלביזיה עם העתונות והוא היה חד וחלק בתשובותיו לכמה שאלות בוטות על תוצאות ביקור קיסינג'ר במזרח התיכון. בעניין מידת הצלחתו של מזכיר-המדינה במסעו זה דיבר, כמובן, תוך הרגשה שנעשתה מלאכה טובה ובאשר לסיכויי חתימתו של הסכם-ביניים בין ישראל ומצרים בחודש מארס אמר, שיהסו הוא יחס של „אופטימיות זהירה“. מעניין הדבר, כי לכשנשאל בעניין „ערובה אמריקנית לעצמאותה של ישראל“ השיב בפסקנות מצדקת, כי אין מקום לערובות למישהו מאיזה צד שהוא כל עוד אין הצדדים הנוגעים בדבר — היינו: ישראל והערבים — מגיעים להסכם על שלום. רק לאחר כך — אמר — תיתכן ערובה של מעצמה או של מעצמות לקיום ההסכם. עם זאת אין להכחיש, שאדוני, ד"ר קיסינג'ר, מנסה לבנות בניין שלם על יסודות של ערובה אמריקנית.

מן ההיסטוריה למדנו, כי חוזה-הגנה שחתמו עליהן צרפת וברית המועצות עם צ'כוסלובקיה של בוש באמצע שנות השלושים — לא הצילו את הרפובליקה הצ'כית מכף קלגסיו של היטלר בסוף שנות השלושים, ולא משום שפאריס ומוסקבה סמכו על שיקול-דעתו של צ'מברלין הסכמו עם היטלר בגודסברג, אלא משום ששתיהן לא היו מוכנות לסכן את עצמן במלחמה נגד גרמניה (לסטאלין כבר היה אז „חוזה-ידידות“ עם הדיקטטור הנאצי). הערובה של השתיים בהיתה איפוא, תוך פחות מחמש שנים, לגייר לצור על פי צלוחית. אפשר להביא דוגמאות כהנה וכהנה לחיזוק ההנחה, שאין לסמוך על ערובות מן החוץ, בשעה שהשכנים זוממים פלישה והשמדה. אננם, אמריקה ידועה בכך, שהיא מקיימת התחייבותיה. אבל כבר אמר מר סיסקו, כי אין מקום להתחייבות אמריקאית כזאת כל עוד לא הגיעו הצדדים לכלל הסדר מוסכם. אנב, סיסקו חוזר ואישר את התמיכה האמריקנית בישראל כאינטרס אמריקני חיוני וכמדיניות-חזק אמריקנית מסורתית. אפילו כן לא העלה על דעתו, שאמריקה תעזוב את כל ידידיה הערבים, ובכללם אף את פייסאל, חוסיין, הנסיך מכוויית ועוד.

משה דיין אמר פעם: „אין לצפות מארה"ב שתישאיר במזרח התיכון בסירה אחת רק עם היהודים“. אך הוא גם אמר, כששאלוהו בנידון ויתורים ונסיגות בשטחים תמורת הסכמה מצרית לשמור על השקט במשך שנה או שנתיים: „תמורת הסכם בשלבים זמני שכוה לא הייתי נסוג אף שעל אחד“.

מאידך גיסא, יש לציין, כי כשנשאל ג'וזף סיסקו, מדוע שולחים מאמריקה כל כך הרבה נשק ומטוסים למדינות הנפט של המפרץ הפרסי, השיב בכנות: „אלה הם ידידינו, והם זקוקים לנשק זה לצורך הגנתם, ומדיניותנו בנידון זה היא מדיניות מחושבת וקבועה, מזמן שבריטניה חדלה לשמש ספק נשק ראשי לאיור, ואנו נאלצנו להיכנס לתוכו ולמלא מקומה גם מבחינה אסטרטגית וגם מבחינת האספקה. כללו של דבר, במדיניות הבינלאומית הכלל הוא כמו בפסיקה: אין העולם סובל חלל ריק.“

ואננם, באותו יום שבו אמר סיסקו לעתונאים, כי אין מקום לערובות אמריקניות לישראל באין הסכם בין הצדדים, הודיע ראש ממשלת ישראל מר יצחק רבין, כי אין מקום להסכמי-הגנה עם ארה"ב, או ברה"מ, או שתיהן ביחד. היה זה רמו ברור לכך, כי ב„ערובה של מעצמות העל“ לא יוכל קיסינג'ר לקנות את נסיגת ישראל מהשטחים באין שלום. אפילו אם יצטרף לערובה זו אנדריי גרומיקו, ואפילו אם תיתן הערובה במעמד חגיגי בוועידת ז'נבה, באפריל הבא, מהו איפוא הסיכוי לכך, שיושג הסכם-ביניים ע"י קיסינג'ר במארס, הסכם שיובא אח"כ לזינבה באפריל? בדרך כלל ניתן לומר, שהסיכוי הוא קלוש למדי.

אך בכל זאת הוא קיים, שאלמלא כן לא היה קייסניג'ר מטריח עצמו לצאת בפברואר למזרח התיכון. הוא קיבל אורכה מכולם: מסאדאת, מרביץ, מפייסאל, מחוסיץ ואפילו מאסאד, שנעשה פתאום מוכן למו"מ על הסכם-הפרדה חדש (הוא מקווה להשיג בדרך זו עוד גבעות אחדות מסביב לקונייטרה). הוא קיבל הסכמה מהשאה הפרסי לספק נפט לישראל, אם תותר על שדות הנפט של אברורודס, אעפ"י שידוע יפה לדי"ר קייסניג'ר, שהשאה היה מוכן לספק נפט לישראל גם בלאו-הכי מן הטעם העקרוני "שאינו עושה פוליטיקה בנפט". אבל מלבד ההישגים הארעיים האלה — מה השיג באמת? סיסקו רמו על מיגבלותיו של ד"ר ק. בראינו האמור בטלביזיה: גם סאדאת וגם רבין אינם יכולים לוותר יותר מן המותר. בעבר היה ד"ר קייסניג'ר נוהג להתבטא כי "עם סאדאת נוח לו יותר לעשות עסקים, כיון שהוא דן יחידי ואינו זקוק לאישורי הממשלה או הפרלמנט (אפשר שזוהי גם הסיבה העיקרית לכך, שבפקין ובמוסקבה קצר קייסניג'ר את רוב נצחונותיו הדיפלומטיים) מה שאין כן במדינת ישראל. האמת היא כי הפעם, בימי יצחק רבין, יקשה לו לקייסניג'ר עוד יותר "לעשות עסקים" מבמימה של גולדה מאיר כראש-ממשלה. עוד לפני בואו של קייסניג'ר קבע רה"מ רבין במפורש: לא תתקבלנה שום החלטות ולא תוצענה שום הצעות ללא אישורה המוקדם של הממשלה (היינו: של הרוב בכנסת). והממשלה הנוכחית אינה מוכנה מלכתחילה לויתורים יתירים, הסיבה לכך היא פשוטה: אימונו של העם בישראל בכונות של מצרים לעשות שלום עם ישראל — הולך ונמוג ככל שמתרבות ההצהרות הקיצוניות של סאדאת ופאהמי, שר-החוץ שלו. הישראלים היו מוכנים לקבל את הנהגת רה"מ יצחק רבין, כי תהא זו אסטרטגיה טובה להפריד בין סאדאת לאסאד ולהגיע לידי הסכם עם מצרים. שהוא סוף סוף האויב העיקרי, שבלעדיו לא תעין סוריה לעשות מלחמה. הצרה היא, שגם סאדאת וגם אסאד מעדיים שוב ושוב, כי לא יעשו שלום זה בלי זה, וכי הם שותפים למערכה נגד ישראל עד הסוף. יתר על כן, כל אלה שטענה, שמצרים מוכנה להינתק מברית-המועצות ולדבר דברי הבנה וידידות עם קייסניג'ר — הופתעו פתאום לשמוע, כי למרות כל התלונות הרשמיות המרות של סאדאת כלפי מוסקבה על סירובה לספק נשק מאוקטובר 1973 ואילך — התחילו מגיעים משלוחי נשק חדשים למצרים מרוסיה ובכללם — 6 אניות נושאות מטוסים, "מיג-23", למרות מה (ואולי דווקא משום כך) שמוסקבה יודעת, כי מצרים חתמה זה עתה על הסכם לאספקת מטוסי "מיראז'" חדישים ומוצרים אלקטרוניים מצרפת. אגב חתימת הסכם זה בפאריס הכריז הנשיא סאדאת בעליצות: "הבסף אינו בעיה" והתכוון לפזרנותם של המלך פייסאל מסעודיה ושל הנסיך מכוויית.

במלים אחרות: הציבור בישראל יודע, כי אין פני סאדאת לשלום ואין לו מחסור בספקי נשק, או בכסף לשלם תמורתו. המריבה עם הרוסים אינה אלא העמדת-פנים בלבד, ואף הטענה, כי סאדאת מעדיף את המרי"מ עם קייסניג'ר על פני הליכה לז'נבה, אינה טענה של ממש, כי קייסניג'ר עצמו אינו יכול לעמוד בפני לחצה של מוסקבה לכנס את ועידת ז'נבה, וכבר הסכים עם גרומיקו על מועדה — באפריל הבא. מה הם איפוא הסיכויים להצלחת המו"מ בשלבים של קייסניג'ר? לכל היותר הם קלושים למדי, ואם כן הוא מה טעם לוותר לסאדאת ויתורים ניכרים בלי להשיג תמורה? אין טעם לכך, ואין מי שיתמוך בצעד כזה בישראל, החל בימין וכלה בשמאל, חוץ מן הקומוניסטים של וילנר וחבורתו.

לכאורה מסכימה ואשיבגטון לעמדות מסוימות של ישראל, האלו הן: לא תהיה נסגיה בסיני — ללא תמורה כלשהי מצד מצרים; כל שטח שיפונה על ידי צה"ל — יפוזר ולא ייתפס ע"י הצבא המצרי לשם התפרסות והערכות חדשה למלחמה; אין המרי"מ עם מצרים קשור למו"מ עם סוריה דווקא. אבל מה תהא התמורה שתיתבע ע"י קייסניג'ר מסאדאת — זאת לא גילו לפני צאתו של קייסניג'ר למסעו למזרח התיכון בפברואר. מר יצחק רבין אמר משום כך בצורה הדי-משמעית עוד לפני התחלת המו"מ עם קייסניג'ר, כי לא יהיה שום ויתור על מעברי המיתלה והגידי ועל שדות הנפט של אברורודס אלא אם כן תתחייב מצרים, ממרות זאת, לוותר על האופציה המלחמתית. מתוצאות המו"מ שלאחר-מכן התברר, כי סאדאת אינו מוכן בשום פנים ואופן לחתום על הסכם אי-לחמה עם ישראל, היינו: אינו מוכן לוותר על האופציה המלחמתית הזאת. גם לגבי ויתורים שאינם כהילים את המעברים הנ"ל ואת שדות הנפט של אברורודס אמר מר רבין לדי"ר קייסניג'ר, שעל

מצרים להיות מוכנה להסכים תמורתם לביטול ההלחמה התעמולתית נגד ישראל (בכלי התיקשורת) והלחמה הכלכלית (החרם והערבי) וכן על מצרים להחליט על פתיחת תעלת סואץ לשייט חופשי. דומה שאף בנידון זה אין סיכויים מרובים, שמצרים תותר במר"מ ושיתנהל במארג תמורת נסיגה מסויימת בסיני, בלי לקבל לידה את המעברים ואת אברירודס.

לפני איזה זמן קבע ראש ממשלת ישראל את הסיסמה: "נתח של שטח תמורת נתח של שלום". בזאת נתכוון לומר, כי נהיר לו, שאין סאדאת מוכן לשלום בר-קיימא אבל הוא צריך ומוכרח להיות מוכן להסכים לתקופה מסויימת של רגיעה תמורת ויתורים מסויימים מצד ישראל, ויתורים על שטחים, שישראל יכולה לוותר עליהם בלי לסכן קיומה. מסירת מעברי המיתלה והגידי פירושה: הארכת קויהמגע בין צה"ל וצבא מצרים עד כדי 400 ק"מ. כיום אורך קויהמגע הוא 160 ק"מ. הגדלה כזאת של קויהמגע תצריך הגדלת מספר יחידות צה"ל בגבול פי שתיים ואולי פי שלוש. זוהי מעמסה שקשה לצבא-אורחים מגוייס כצה"ל לעמוד בה, מכל הבחינות. נוסף על כך, היה הרבר מקל הרבה על היערכותו של הצבא המצרי לאופנסיבה נגד ישראל. מסאן שאסור לישראל לוותר בתחום זה אלא אם כן תהיה משוכנעת שאין פני מצרים למלחמה נוספת.

אין זה סוד, כי כמה משרי הממשלה, ובראשם שרי-הבטחון שמעון פרס, יש להם השקפה פסימית ביותר על כוונותיו האמיתיות של אנוור סאדאת, נשיא מצרים. אדם זה, הרבה יותר מקודמו, ג'מל נאצר, הצליח לשוות לעצמו "דמות יובית" עד כדי כך, שבמשך שבועות וחדשים לפני מלחמת יום הכיפורים, היו משוכנעים בואשינגטון (וגם בישראל) שאין פניו למלחמה ושכל דברי ההסתה שהשמיע וכל האיומים במלחמה שהפריח היו "לתצרוכת פנים". הרוסים שידעו את כל האמת על ההכנות הממשיות למלחמה של מצרים ושל סוריה, העלימו את האמת בכוחת מכוון מן המערב ובייחוד מואשינגטון. הם קיוו לגדולות מן האפתעה שיפתיעו הערבים את ישראל, ואכן צה"ל שילם מחיר יקר בעד האפתעה הזאת. אולם, לא במעט תרמה לגורם האפתעה אישיותו הערמומית של סאדאת ושיטתו בשיחות עם מדינאים ודיפלומטים, ובכללם קיסינג'ר. לפני 3 שבועות בערך פתח בנעימה חדשה ואמר: "ערב מלחמת אוקטובר, 1973, איימתי שנצא למלחמה ולא האמינו לי; הפעם אני קובע שאנו רוצים בשלום, והייתי רוצה, שיאמינו לי". היה זה ערב ביקורו של קיסינג'ר בקהיר והוא ביקש להכשיר את הקרקע לשיחות וליצור אירה נאותה.

לאמיתו של דבר, יש אחדות דעות בין סאדאת לאסאד והתברל ביניהם אינו אלא בשיטות הפעולה ובסגנון הדיבור. שניהם מתכוונים להשיג את כל הנסיגות של צה"ל שניתן להם להשיג באמצעות קיסינג'ר, וללחוץ אח"כ, כדי להשיג נסיגות נוספות, אם ע"י מר"מ ב'נבה, ואם בכוח הנשק. היעד הראשון הוא: חזרה לגבולות יוני 1967, היעד השני הוא: חזרה לגבולות 1948 ולגבולות החלוקה, והיעד האחרון הוא פגיעה במדינת ישראל והקמת פלשתינה ערבית. גם זוהי "שיטת שלבים" אלא שאינה מזליכה לשלום, כי אם להשתלטות ערבית מלאה.

ממשלת ישראל והעם בישראל יודעים על תכניות אלה ולכן לא יילכדו ברשת שטומנים להם מדינאי ערב אלה ושכמותם. כל העם בישראל צמא לשלום, אבל אינו מוכן לשלום בכל מחיר, כשם שאינו מוכן לשלם מחיר יקר לסחטנים תמורת רגיעה לשועה, לשנה, או לשנתיים. רק תכנית-שלום המכוונת לטווח ארוך השיש עמה ערובות מצוקות — תתקבל ע"י ישראל באמון וברצון.

י. מישראל

לא לא לא

עֲשָׂרִים שָׁנָה – יוֹם יוֹם – אִמְרַתִּי אֲבָא.
יוֹם יוֹם – עֲשָׂרִים שָׁנָה – חִיָּךְ אֵלַי אָב.

וְאִם הִיְתָה לִי וְאִתּוֹ הָיָה לִי. חִי
בֶּן חִי! עִם נִמְשִׁי וְהִב.

אֵיךְ נִאֲסַף אָבִי עוֹד בְּעֵינַי רְאִיתִי.
קוֹל אִמִּי בְּהִרְצָחָה שְׁמַעְתִּי מִנְּפִי.

הָאֵחַ נִפְלַ בְּאַרְבָּעִים וְשֵׁלֶשׁ
בְּיוֹם הַלְדָתוֹ – בְּמֵאֵי בְּמֵאֵי – נִפְלַ אָחִי.

טוֹעָה אִתָּה, לִילִי! לֹא מִן הַעָוֹן
גִּרְדָּף אָדָם כְּמוֹנִי. זֶה לֹא הַבְּכָה שׁוֹב.

פָּחַד הוּא הַמְּבַעִיתִנִי פָּחַד רְאִיוֹן
עִם הַטְּרוֹף –

אוֹר גְּדוֹל עַל
נוֹכְיָה זְמַלְיָה! צְפוּנִית מִן הַחוּשִׁים
קִרְחוֹן לָכֵן אֶת עֵינָיו עוֹצֵם

וְכָאֵן רְצוֹת רְגִלֵי רְצוֹת בְּאִפְסֵ כַּח
לְרֵאוֹת, אֵלַי, הַעוֹד בְּנֵי נוֹשֵׁם?

אבא קובנר

בית הכנסת הישן בניופורט

פה נושם על מסגר הזמן נשימתו הקדושה,
ומפפה הדממה באלפי אנפים לא-נראים;
ובמרתף מתחת לבימה פרוצים הזכרונות
לרוחות העבר.

אתם בני זרע אברהם,
אליכם שגר ושינגטון אגרתו הידועה,
אתם הישנים שנת מאתים שנה ויותר –
עלתה חלודת השנים בחורי עיניכם
ולשמות לופו, סייז וטורו
מפנקסים כפאות.

סמטת טורו כאובת הזכרונות בניופורט העיר
לפנים בה דרכו בני זרע אברהם
פורקי אימות ספרד ופורטוגל
ובחלונות עיניהם הונפו הדגלים;
לפנים עוד קמרו זקוני לחשם
תקרת עולמם המתון,
ונשחלו התקוות כחרוזים הכחלים.

סמטת טורו בניופורט העיר:
בה תיר בשליו יצלים העכשו,
פשפש בקמטי אתמולים;
ואחת, נזירה כושית, בהלוכה המפכח, השחור;
הוג מלחים שכורים מנבלים פיהם.

אליעזר ד. פרידלנר

הי דרומה

מהירה ממפה, חומקת תל-אביב,
אך בְּרַמַת-גַּן הַפְּרָק הַלְאָמִי
בְּרוּר, גַּת מְבוּרָה וְכָרִי יַעֲוִים,
וְהַדִּיךְ עָסוּ בְּלִי גַעַת בְּחֶרְטוּמִי.

בֵּית-שֶׁמֶשׁ, בְּמַת הַהָר בְּלִי יַעַר לְאֵל
בְּלִי צֵל שֶׁל נֹכְחוֹתֶיךָ בְּזִמְזוּם הָרֵב,
מִשְׁתַּלְהֵב הָאֶפֶק כְּזֶמֶר חֲלוּצִי
וְגַם הַקֶּרָקֵעַ מֵעֵמִיד פָּנֵי נַחֲרָב.

בְּקַעַת בְּאֵר-שֶׁבַע, כְּאֵלֹהֵי הַזְּכִירֶיךָ
קִטְנָה לַעַת פְּרִידָה וְקִטְנָה כְּסֵלִים
בְּשׁוֹבֶיךָ אֶל בֵּית רִיק, רִק חֲתָכִים
בִּינֵינוּ, נַחְלֵי אֲכֹזֵב וּסְסֻגַת בִּינֵינוּ.

מִכְתֵּשׁ רָמוֹן, גְּבוּל הַיְשִׁימוֹן, הַנּוֹף
מִבְּקֵשׁ אַחֲזִיחַ וְאֵין עֶפֶר, וְאִיפֹה
תִּשְׁכְּבִי עֲכָשׁוּ, בְּמִטָּה הַשׁוּמְמָה?
וְאוּלַי שָׁרְפוּ מִתִּיהֶם, הֲזֶה הָאֶפֶר?

אֵילַת, הָרִים סָבִיב לָהּ וְעָרוּצֵי אֲכֹזֵר
רָם צָלוּל שֶׁשֶׁקֶרִיו שֶׁנְּעוֹן.
לְהִתְרָאוֹת, אֶהוּבָה, בְּעוֹד אַרְבָּעִים לַיְלָה.
שְׁלוֹם לָךְ, שְׁמָמָה, בְּאִי, גִּלְךָ לִישָׁן.

ראובן בריוסף

משורר חדש

(על „מתים ואוהבים“ לראובן בן-יוסף, ספריית מקור של אגודת הסופרים בישראל ליד הוצאת מסדה)

מאת ש. שלום

אחרי תקופת משוררי התחיה, שסללו דרך ליציאת מצרים חדשה, לשיבה אל עצמנו, אחרי שירת החלוציות וההעפלה, המאבק והתקומה, בין אם התבטאה גלויות בנושא, ובין אם הרגינה את השיטין של כל נושא — שוב הגענו בשנים אחרונות לדור מדבר בספרות העברית. דור אשר נושא עיניו לשוב אל „הדגה אשר נאכל במצרים“. דור אשר מוכן למכור את בכורת חירותו הצעירה בנויד שיעבוד חדש ל„הסכמה הכללית“, זו השמה את הציגות במרכאות ואת היהדות בסימן שאלה. והעובדה שיש בין דוברי המהלך הזה גם בעלי כשרונות מזהירים, לא רק שאינה מפיגה את הדכאון, אלא שהיא עוד מחריפה אותו. שהרי אם כה יתנבאו האזרים והתומים של המחנה, שמא באמת אין אלהים בתוכנו ולריק אנו עמלים.

על כן כה יעלו הלב לכל ניצוץ חדש של אמונה, הנדלק באוהל מועד המידברי על כן סה יברך בשם ובמלכות על כל כוכב צעיר, המבשר את השיבה אל המסילה העתיקה-החדשה, שרק לצידיה יפרחו פרחי האלמות. ומי שעוקב כמוני, בתפילה ובחרדה, אחרי כל סימן של מיפנה יודע גם יודע כי אכן ישנם כבר המאורות החדשים הללו, ישנם, ובמיספר לא מבוטל. (ראה החוברת „על התפיסה הניאיריהודית בתחומי הספרות והאמנות“ מאת המשורר איתמר יעוז-קסט). לא יארכו הימים והם, המאמינים החדשים הללו שלאחר יאוש, יהיו למחנה גדול, יהיו לתקופה חדשה בספרותנו, תקופה שהמידבר כבר מאחריה וארץ הבחירה לנוכח עינינו. רק פורצי הדרך עוד חסרים, רק מלכדי השורות, עזים ונועזים, שלא יבושו להאזין לשורה שבלבם.

הנה קם אחד מהם, בחור טוב, משכמו ומעלה, ראובן בן יוסף שמו. ניו יורק מקום הולדתו, מדינת ישראל ארץ-עלייתו ו„מתים ואוהבים“ שם ספרו-בשורתו. הוא הספר הרביעי של המשורר, אחרי שני ספרי שירה ורומן אחד בשם „הדרך חזרה“, שהוא ספר קורות התשובה שלו אל מקור המצוצבת.

ולא על החזרה הסטטית אל הנוסח הישן מדובר פה. זה המבט לאחור של אשת לוט, ההופך אדם לנציב מלח... לא זה הדרך! „המחזה בכל יום תמיד מעשי בראשית“ הוא כלל גדול בהוויה היהודית, ורק מה שתלמיד ותיק עתיד „לחזר“ הוא „הלכה למשה מסיני“.

מכאן שהקריאה לשיבה אל עצמנו, לתחיית הרוח המקורית שלנו, אין פירושה שיבה אל האות המתה, אלא אל הרוח החיה והמחיה, היוצרת והחדשנית האצורה בתוסה. „צוהר תעשה לתיבה“ — פירשה החסידות — אור תעלה בתוך התיבה הכתובה העתיקה, ומשהעלית בה את האור „צא מתוך התיבה“ תעלה באורה צירופים חדשים, צורות חדשות, מרחבי עולם.

על אבא קובנר*

מאת גבריאל פרייל

קובנר היה עד לשואה, נלחם כפרטיון ביערות ליטא, עלה ארצה ומצא את מקומו בקיבוץ עין החורש. נתונים ביוגרפיים וחיצוניים יבשים כביכול אלה העניקו חויה דרמטית וכאובה עד היסוד. דומני כמורכב שבזמן תופעתו הראשונה של קובנר היתה שירתנו — אם גם כמה מגדולי יוצריה עוד היו בדים ומה שמכנים המהפכה השלונסקאית עוד עמדה בפריחתה — מנומנמת במקצת, כמו סבלה מעין תחושת מעבר; איכשהו זקוקה היתה השירה לזריקה נוספת של דם חדש.

רחוק אני ממילודרמטיות כלשהי. ובכל זאת אני רואה את הדם החדש הזה — זה דמו של אבא קובנר — כנוגע בדמם של קדושינו, הרוגי השואה. הוא חזה מבשרו את התבערה הגדולה שאחזה בעם היהודי, את מה שאפשר להסביר מתוך דעה שפוייה וכן את מה שלא ניתן לפיענוח רציונלי. כך שהריאליה העצומה המרוכזת כיצירת השואה של קובנר נעוצה ברבדים רבדים של סוריאליזם, תת-מציאות עתירת סיוטים. אפילו בשירים הקלים יחסית — אם ניתן למדוד קלות בג'נר כזה — מורגשת איזו דעיכה ערבית ממשכת וללא הפוגת לא אטעה אולי אם אגיד שסימן היכר מובהק של המסכת הקובנרית הזאת היא — עד כמה שלא ישתמעו הדברים כשיגרתיים, בנאליים — גבורה או התגברות מיוחדת במינם, ילידת חוסר-ישע תהומי.

ציינתי את שירתו של קובנר כסוריאליסטית, מה שמבעד או מתחת למציאות. הדימויים מסוגרים, הרמטיים, טעונים הנגת כבוד-לא-כבוד; דרך הכתיבה היא חדת זוויות, הרעיון מונק כפתאומי. אלא שקשה משום-מה ליחס את קובנר לאסכולה ספרותית זו או אחרת. כך, למשל, אתה כמו מתחיל לחוש כוחדאית את היום-יומיות שלו, הוא נעשה מובן כאור — ושוב אינך רוצה להדביק גושפנקא מסוימת, מגבילה על משורר כקובנר. ומתוך כך אתה מגלה, באה לך כמעט במופתע המסקנה שקיים צד נוסף ביצירת קובנר; זה יסוד הנסתר, נסתר יהודי מאוד, למרות ה"מודרניות" האכספרסיוניסטית שלו. לשון חזקה, אמיצה, גם אבנית פה ושם מחפה עליו, על המסתורין הזה, מתבלטת

* דברים שנאמרו במסיבה לכבוד המשורר במסיבה שנערכה מטעם המחלקה לחינוך ותרבות של ההסתדרות הציונית העולמית בניו-יורק.

וזה בדיוק מה שמבשר ספרו החדש של ראובן בן-יוסף, המחיה בשירתו את "הגתים" בכוח "האהבים", ומכוון על אדמת ישראל, בה "קם העם היהודי" — משקפת לשמים, לחפש את הגשר ל"אדם":

ובבוא היום בהיותי עולה וקורא
שירי, ישמיעו מתים ואהבים קולם.

(מחיים ואהבים, עמוד 90)

על משורר וחבר: אליעזר ד. פרידלנד

מאת חיים לוף

שמו של אליעזר ד. פרידלנד שנותק משוררותו, כתמיד, ללא עת, קשור בזכרוני בנסיון המשותף של קבוצת חברים בסוף שנות השלושים ובראשית הארבעים להוציא ירחון — „כלי מבטא לסופרים צעירים” — „גיב”. החברות הצנומות של הירחון לא הביאו „בשורה” חדשה לספרותנו. התתירה היתה אמנם ל„ביטוי מקורי וחדש”, אך ה„מקוריות” הצטמצמה בעיקר במדור השירה, בשירים שפירסמו בו אליעזר ד. פרידלנד ויבל”ח, גבריאל פרייל ועוד משוררים מספר שצצו וכבו.

שנות „גיב” ולאחר מכן הנסיון „הבשל” יותר „עליל” * („במה לספרות, למחשבה ולדברי בקרת”), שהופיעו ממנו בסך-הכל שתי חוברות (ב'8-1947) היו השנים הפוריות ביותר ביצירתו של א. ד. פ. רוב שיריו שנאספו בספרו „שירים בסולם מינור” (תשכ”ו) הם מן התקופה הזאת.

כבר בשיריו הראשונים של פרידלנד יש מעין גילוי וביטוי להוויות הרחוק והמחשבה ולמתח הרגשי של בני הדור הצעיר, ששאבו ממקורות תרבותנו

* „התקופה” הראשונה של „גיב” ארכה עד 1942 ולאחר מכן עבר ליד „משמרות” חדשות. אף בשנים הראשונות להופעתו הגיע ל„בגרות” מסוימת.

דרמטיות רחבת ממדים, מקוריות שקשה להתאים לה איזה „איזם” מוגדר. כמה נקודות-יקוד זרועות בשירה זו ואינן ניתנות לאבחנה פשוטית; כל פרט קטן אומר היקף הולך וגדל, תנופה נועזת וכן להיפך.

אלם לאחר כל ההשלכות של שירת קובנר — על כל הגלוי והסתום שבה — מעניין למצוא שגם לתוך דברים סעורים, צורבים, הייתי אומר „ציבוריים” ביותר, גונבה נימה אישית רוגעת, קרובה לאינטימיות. כשרונו הסיפורי הגדול של אבא קובנר הוא בעצם פיוטי במהותו ועם כל החדישות שבמיבנה, במיטא-פורה עורק מסורתי עובר בו. מבעד לחזית המתכתית, הנוקשה לעתים צף ועולה מעין תוך אחר, הפנים העצוב, הממותק, הנאצל; והמחוספס כמו נבלע. מובנת איפוא גם מידת התמלה, מידה אנרשית „פשוטה” המבצבצת בשירתו. טעמים אמונתיים, כביכול אינם מונעים זו ממנה.

ואציין כאן משוה שולי בימינו וחשוב למדי בתקופות אחרות: הרמות הרומנטית של המשורר הלוחם, מזיגה מופלאה, אגדית של איש המעש והדמיון. ולא אסתבך במקבילות מיותרות או בהשערות מגוחכות. אך כאילו מאליה מתבקשת השוואה בין הגורם הרעיוני-אידיאלי, המופשט בעיקר, של הפייטן האנגלי האציל לורד ביירן בקשר לשיחורר יזן במאה שעברה לבין המניעים האישיים, הלא-מיים-חברתיים המוחצים והכאובים מעין כמותם של הנער היהודי בחשכת ליטא הנאצית.

וספרותנו, הישנה והחדשה ואף קלטו מערכי היצירה הכללית באמריקה, שגילתה כזו חיים רב וחיוניות יתירה בשדה הסיפורת והשירה בשנות העשרים השלושים. א. ד. פ. השפיע מן הזרמים החדשים בשירה המהדורנית בכלל ובשירה האמריקנית בפרט, מן המשוררים שביטאו את התמורות במצבו של האדם בעולם וששיקפו את התקות והאכזבות של הדור, שבו התנצחו השקפות-עולם וכוחות חברתיים ומדיניים מתנגשים וסותרים. המסורת הדימוקרטית, שינקה את לשדה ממפעלי חלוצי ההתיישבות באמריקה, שהרחיבו את גבולות הארץ וכבשה כיבושי הזמר ורוח; וכן גם יחמה אמריקנית זו שהקימה את התרבות העירונית על מוסדות הכלכלה-התעשייה האדירים — מצאו את ביטויין בשירתם של רוברט פרוסט, קארל סאנדבורג, אדווין א. רוברטסון ועוד. מה שמציין את השירה הזאת היא עושר הצורות התכנים, דרכי עיצוב האמצעים פיוטיים שנתחדשו בה בין שתי מלחמות העולם: האימאגיוזם של אימי לחאל, היסודות האינטלקטואליים-פסיכולוגיים בשירתו של א. א. רוברטסון, הנקישות התופיות ב"קונגו" של ויצ'יל לינדסיי, הביטוי הקפדני המדוקדק, עמוס ההגות והמשמעות הדמיונית-השכלית של ט. ס. אליוט וחבריו, הרומנטיות ההיסטורית של סטיפן וינסנט בנט — שזרה ארוכה של משוררים הם אשר שינו את פני השירה האמריקאית, חידשה, גיוונה והגמישה והיא נתפלגה לזרמים ולאסכולות פיוטיים רבי-רושם-ההשפעה.

פרידלנד היה בקי בשירה האמריקאית החדשה, הוא תרגם משירי המשוררים המובהקים כפרוסט, סאנדבורג, לינדסיי, ז'פרס ובנט — וכמה מסממניהם הפיוטיים נבוקו בשירתו. על כמה מן המשוררים האלה כתב מסות שיש בהן מן ההערכה השקולה הנבונה ומן ההבחנה הדקה והנאמנה. הוא נחן בכשרון-ניתוח והכניס את הקורא בסוד מועשי היצירה, כשהוא מועמדתו על הסגולות המיוחדות של תרומת המשוררים והשגיגהם הפיוטיים.

בשירו של פרידלנד יש מיוזג יסודות של השירה המהדורנית: דיוק ההבעה, ביטוי ממצה ויחד ועם זה צירופי-לשון ומשפט פשוטניים, יומיומיים, ללא קישוטים וסלסולים מליציים. יש חניב המלוטש והמרזב גולש ללשון-דיבור שכיח, "עממי":

אני עשיתי את אלה גורדי-השחקים.
 אולם, עוד רוח נשאר ביני ובין אלהים.
 אומרים לי שנתוצה סבלנות —
 פה בין עשן וברזל,
 במטותא, מה זאת סבלנות?

(„ניו יורק“)

כמעט בכל שיריו מופיע פרידלנד כמשורר בעל תפיסות, תחושות והלכיי-נפש פיוטיים עדינים-רגישים ורבי-השראה, לעתים שירו מצדק וצונן מבחך ולוהט ורוגש מבפנים, והוא מופיע כ-

לחן צחור ומסורגל.
 לחן של יופי מצדק וטהור
 משתפך בניגון
 מאובן ולבן...

„במות נסיך אביב“

(עיון במיקצת שיריו של ראובן אבינועם ז"ל)

מאת רנה לי

בחוברת „עלי-דזי“ אסף ראובן אבינועם ז"ל שירים שכתב לזכר בנו שנפל, טעם ז"ל. באחד מן השירים הוא מדבר על בנו כ„נסיך אביב“ ושם השיר: „במות נסיך אביב“. באותו שיר מגלה המשורר הבנה לעצבות האל בהתאפלת עב וממשיל את עצמו לסיני. בשיר אחר בקובץ השירים האחרון „במישעולי“ סופד המשורר שוב את לכת האביב „לבי נצבט... אביב כי מת“. אכן, מיום שאירע האסון הועמדו כל חיייו של אבינועם וכל שירתו בסימן השואה הפרטית. הוא גם חקק זיכרה בשמו שדפכו מגרוסמן לאבינועם. וגם שמו הפרטי כאילו החל מרמז פתע: ראו — בן! בעריכתו את „גוילי-אש“ היה לאביהם של כל החללים וצער ההורים השכולים האחרים היה לאחד עם צערם. אם בסיפור העקידה

לכסוף מתפעמת בשירים תגובתו הפיוטית הנסערת למאורעות ומוראות הזמן. כבן שנות המשבר, נענה הוא לסבל האדם שנפגע ממרדנות החיים („ריימונד בא מן הדרום“). לאחר מכן תזריף הכאב לידיעות שהגיעו על חורבן עמנו („ברבור הדונאי“, „אביב תש"ד“ ועוד). אולם „על-פירוב השיר הוא חוויה תמונה, מראה ורחשם חד-פעמיים שלובשים ממשיות רגשית:

לילות חדים ונקיים.
ים של נקיון כחול וקריר
נשפך אל תוך נשימתו.
אנדנטה כחולה —
נזלי, זרופי ברמי.

*

האמן שבפרידלנד התגלה בהליכותיו ובמנהגי חייו. עיקר עיסוקו היה בתינוך, שהקדיש לו שלושים משנות חייו ומקצוע זה גם קיפח את עבודתו הספרותית. הוא התפנה לה רק כשניתן לו להשתחרר מלחץ עבודתו וחובותיו. מעטות היו השעות שהצליח להציל לשם עיון, קריאה וכתובה. אף-על-פי-כן הצטבר אצלו רכוש ספרותי לא מבוטל: קובץ השירים „שירים בסולם מינור“, מסות וחברי בקורת המפורסם עדין בכתבי-עת, ותרגומים, כיניהם המחזה „מידה כנגד מידה“ של שוספייר.

*

ערב מלחמת יום הכיפורים הגשים א. ד. פ. את חלומו משכבר הימים (לפני שלושים שנה נדברנו על ייסוד קבוצת-עלייה מבין חברינו...) ועלה לארץ. הוא ביקר ביקור קצר בארצות-הברית בקיץ, תשל"ד. בשיחה אתנו הביע את רגשיו התרטה שלו שלא התיישב בארץ לכל-הפחות עשרים שנה קודם... על אף המצב הקשה בארץ, ואימת חידוש המלחמה, ראה את עצמו בה כ„אזרח רענן“. התכתבן לקריאה ולכתובה במכתבו האחרון מג' חנוכה, ש. ז. הודיע בסיפוק-נפש ובכעין בשורה לעבודת-יצירה מוגברת בעתיד, ששלושה משיריו נתקבלו במאסף „ירושלים“. שיעמד להופיע בקרוב.

„מוזמור“ נפסק על סף ה„בראשית“ החדשה של עבודת-חייו.

הנחה נכונותו של האב להקריב את בנו הרי בימינו בישראל מתבצעת ההקרה הלכה למעשה יום-יום, מתוך ידיעה והכרה. שני קורבנות יש כאן: של האב ושל הבן גם יחד. בשינוי קל מלשונו של ביאליק המבסס את חורבנו האישי ואת חורבן בית-המיוחד, אפשר לאמור במקרה זה של אבינועם ז"ל: "האבך לקורבןך אם אבך לקורבני ואם לשניהם יחדו אבך ואספודה?! אין לכן תימה ששירתו מושקה בדימעה, הלא מבקש הוא כדבריו לגדל לו "אילן נועם". הרי אב איננו אבך". אולם טעות תהיה זו אם נראה את שירתו כשירת-שכול. בעיקרה ריחיה דווקא שירת-הודיה לאלהים. בה באה על ביטוייה ערגתו של המשורר לקירבת-אלהים וקשר בינה לבין כמיתתו לאביב. מיתוס ההתחדשות של אביב מתגלגל בה במעין מיתוס אחר של ההתחדשות לאומית-היסטורית.

עוד בהיותו מכתו טרייה, תחת הלים-האסון נושא המשורר "שלמי-תודה" לאל בשירו "על כן נחדה לך אלוה". שם הוא מודה על "שנות נועם" ו"על מות גיבורים" אשר מונה לו. בשיר אחר מיצטרף המשורר למיקהלת ציפורים המזמרות לאלהים. בשיר "כשון סופת הליל" הוא מודה ל"אל חנון המרבה כה לסלוח". בשיר "בהיולדך" נותן הוא תודה על הולדת הנכדה. ולמרות ש"רבים... החוחים מן השושנים" הוא מודה לאלהים על השושנים שבין חחיי-חיו. לבו אומר תפילה ושירה: "שורר תמיד אתאו ולא לשאת קינים, ברך שמך ועולמך ולא קלל...". ובשיר "צקוני" הוא פונה לאל שיקבל את צקונו ומבקש ממנו: "השאירה נא על פניה תהום תלויים הדי-שירי — מתת לרעיאת, ימשך את המיצעה, מזכרת, לרעיית הנאהבת והודיה לך, אלי!".

אכן, אלהים מתהלך תדיר בגן שירי-אבינועם. ודומה כי מבכר המשורר את חברתו על פני זו של בשר-הדם. אולי אפשר לראות כאן תיאום ידוע בין תוכן וצורה בשירתו שסיגנונה שאוב הרבה מן המליצה המיקראית ונוקט בשגב-הלשון. אולי יאה אף נאה הדבר למשורר המתאוה להתהלך עם אלהים. כדבריו: "אשוב לנשום דמי אל, עמו אשיח ואטייל...". "כאיל תערוג על אפיקי מים" ערגת נפשו לאל-חי: הצמא לאלהים מוחש בחריפות בשירים וגם מבין השיטין. ב"איו הלבב" קובל המשורר "ואתה, גם אתה, את דמותך אלוהי מנפשי הן תסתיר — לאורך היא כלה". וב"תפילות בקר" הוא מביע תפילה לאל: "ממכתני לעד יה אל תסיר אורך, כי לו צמא מאד אני...". הלא לבדו הוא מקלטו "עודי את מקלטי שוחר, את אלוהי...". וקרוב אלהים ללבו באשר גם נפשו שלו שואבת עוצבה "מאגמי בדידות — יה" בם היא טובלת. כאשר ממריא המשורר במטוס הוא מתקנא באלהים על יפעת רקייעו ולבו מומר "הימנוך-אל" אבל בנחת והאווירון "שוב נגלה אז משכן האדם... עגמומי ביגיעו קדורני בנכאיו...". ובשיר "אל מול האחרית" אחת בקשתו: "לא טרוף פצצה-אטום (גלה שטן-האדם), אל על כי אנשוא! נפשי אשא בסערתייה כי היא תתעל!". ב"תפילה עם שקיעה" יפציר באל כי אורסה תנתן לו "ריגעי שקיעה רק מעט קט...". כי יאריך ואו יקלע לו "הודיית-זיו מאור שירים...". וכן קולך תסתיר ממני והדו שוב הקרוב שברעים אחוז הוא אימה פן "יום יבוא ואת קולך תסתיר ממני והדו שוב לא יגע בימי לבי". והפחד הזה חל כנראה גם על אותו קול-אלהים שהוא שומע הדו ב"דממה הגדולה" שהרי גם "האלם קול מאל".

הערגה והכיסופים לאלהים עולים בקנה אחד עם הערגה והכיסופים לאביב. "דמי יהמו וסופדים הם דומם לבי יכסף כי לימי-אביב... אך חיש איוואש: הן סתוי הוא בכל". בשוררו על עט-הבן בו הוא מחזיק בנענועים יאמר: "ינעם לי בחודו חטט חפור עד דוי בקבר לבבי אשר הסתיו להעלות ממנו קרט של אביב...". דומה עלי שיש כאן כמו השבעה על ידי השימוש בפועל ינעם המזכיר את שם הבן שנפל. כמו מבקש הוא להעלות באוב את האביב. אותו אביב שבשכיל אבינועם קשור לעולם ב"נסך האביב". הלא לכן יישא תמיד את לבו "מוכה הכפור... לשמש ואביב — אך המה נחבאים בערפילי ענן...". והשמש והאביב בצידו זה מזכירים ציד דומה בשיר אחר אשר שם הוא נסב על "אל חבוי-גלו" הרומז למשורר מקפליו של "צל ענו". בלילות-חורף יתאר את עצמו מתעטף על יצועו "בחלומות על בקר של אביב". בשיר "עם סתיו" הוא יודע: "תם קיץ — בא תור-סתיו ולו בשורה ברוחתי: החורף בא במשעולי

יפשה לעבר אהלי". והמשך אותו שיר הוא שוב מתרפק על צליל שמו של הבן שנפל: "טוב לצעוד במטר־פנינים לחלום על הוד אביב נעים". והלא המלה "נעים" כאן אפילו אינה חריזה כלי־כך מושלמת ל"פנינים"! אין זאת אלא כי נבחר התואר הזה דווקא על שום היותו מעלה על לב את זכר בועם זל.

נראה לי כי בסמל האביב מתמקדים אצל אבינועם הכמיהה והגעגועים לאלוהים מזה, ולבן שהלך מזה. זאת, ועוד, הרי האביב עצמו מסמל את נצח־התחייה, את התיקוה להתחדשות. במעגל העונות של הטבע נושא עמו החורף את בשורת־האביב. בגלגל הטבע הסובב וחוזר בעולם גם המוות הוא עונתי בלבד. אומנם בשירו "לא כעץ הוא האדם" עומד המשורר על ההבדל ההתומי שבין השניים, שהעץ המשול כמת בחורף ושב לתחייה באביב ולא כן האדם אשר "לא ישוב עוד להנץ מין השמש כמו עץ... האחרית וסוף ימיו — בלי גשמע הד פעמיו..." מסקנה המזכירה לנו את זו של ביאליק ב"צנה לו זלזל". אך בכל־זאת נישארות אוני־אבינועם כריות לקלוט כל רחש של אביב. הרושם הוא כי בצפייתו זו הוא מקוה לנס־תחייה. מחסה, שהנה ישוב ויבוא הבן שאת אובדנו הוא שר־תנים. ככה, כשהוא מקיף עצמו בתשלומי־נועם הוא רואה "ניצב על־ס" אילן איתן גזע חסון שורשים..." זאת־אומרת כעץ דווקא. כי עץ עתיד לשוב ולהתחיות באביב. והתמונות צועקות אל האב מכל עבר "לא מתי אבי!... התראה פרח־בר... את עלי־האמיד... הן דמי השקה אלה... גם צעדי עולי־רגל קרואי קולי־דמי הם, מזמינם למחעד הגדול אביב־עט...".

באי־ספקר זה של "אביב עם" כמו מאבד מות הפרט את משמעותו הבן שב לחיות על־ידי כך שהוא מזרים דמו בדורות הבאים. נסִיךְ אביב כמו מתגלגל במעין אל אביב, המיתוס של אל האביב המת והשב לתחייה מדי שנה בשנה, כזה של אדוניס, הדומי אלי האביב והפיריון, מתגלגל אף הוא במיתוס תחייה חדש בעל תוכן אנושי־לאומי.

אם מבחינת מעגלי העונות בטבע מות העץ בחורף הוא עונתי בלבד, הרי מבחינת מעגלי הזמנים בהיסטוריה האנושית גם מות האדם אינו אלא מות חלקי, זמני, בלבד. אכן, ככה יבקש לנחם עצמו האדם, והאב השכול, וישא לבו אל האביב.

"Drive my thoughts over the universe like withered leaves to quicken a new birth..."

(שאי מחשבותי המתוח על פני היקום כעלים קמלים להחיש לידה חדשה...) ייתכן שאין האדם שנפל קודמן למען עמו ומולדתו אלא כאותו עלה שנשר מן העץ כדי לזרז תחייה חדשה, והעם והארץ כגזע האיתן.

הלא דבר הוא שאחד השירים הראשונים שלימדני מורי לסיפרת אנגלית המשורר אבינועם ז"ל היה "האודה לרוח המערב" מאת שלי. ברוח סיומת האודה הזו נחתם גם ספר־שיריו האחרון של אבינועם ז"ל. בשיר האחרון בספר "ספסל" מזמין הספסל את ההלך לשבת לפוש עליו: "היה שותף לבדידותי לעת יסתיו היקום, ולעיצבוני — כאב־המות בשלכת מהלך — הט אונך ושמע — ולאביב קוה וצפה..." ותוך כדי קריאתי שורות אלה שומע לבי הד קול מורי לשעבר, זה הקול הנחם והעמוק הקורא אלי מעבר לימים:

"If Winter comes can Spring be far behind?!"

(אם חורף בא האין אביב קרוב?!)

הישן בניו־פורט — שירים בסולם מינור;
ראובן בן־יוסף: הי דרומה — מתים ואר־
הבים.

— השירים בחוברת הם מתוך הספרים
אלה: אבא קובנר: לא לא לא — מכל
האהבות"; אליעזר ד. פרידלנד: בית הכנסת

דתית עברית בברית-המועצות; יעקב רואי ואריה יודפת — יחסי ברית-המועצות — ישראל; יוסף נדבה — טרוצקי בסבך הבעיה היהודית.

בדבריו מבטוח העורך שבקבצים הבאים „ישתדל, שבות“ לסייע בניתוח תהליכים ובהארת צפונות מחייה של ברה"מ, וכך ניטיב גם לתפוס את ההתפתחויות האחר-נזות בתוכה — לרבות ההתעוררות היהודית הלאומית הגדולה והמאבק למען העליה ותגובת השלטונות הסובייטית כלפיהן.

כתבי אברהם אלמאליח:

א. הראשונים לציון, תולדותיהם ופעולתם

הספר, שיצא בהוצאת ראובן מס, ירושלים, מכיל מאמרים ומחקרים על דמויות תורניות... „שכיהנו בירושלים ברציפות במשך יותר מחמש מאות שנה כנציגות רחנית של צבור וכבעלי סמכות שלטונית“... מר עובדיה מברטנורא, ר' לוי בן זביב, ר' משה ב"ר יוסף גלאנטי עד משפחת אלישר, הראשיל יעקב מאיר וההיג בן-ציון מאיר חי עזיאל. בראש הספר דברי הערכה מאת פרופ' יוסף יואל ריבלין.

„מלחמת יום הכפורים, ישראל והעם היהודי“

הספר "The Yom Kippur War, Israel and the Jewish People" בעריכת פרופ'

משה דייוויס, ראש המכון ליהדות ומגו באוניברסיטת העברית בירושלים. הספר הוא פרי דיוני הסמינר שנתקיים מטעם החוג לידיעת עם ישראל בבית נשיא המדינה בהשתתפות כשבעים מומחים במקצועות מחקר שונים. הדיונים הקיפו שלושה נושאים עיקריים: היענות קהילות ישראל תפוצות למלחמת יום הכיפורים; תגובות אינטלקטואלים יהודים ולא יהודים והערכת מצבם של היהודים בעולם. בראש הספר דברים מאת אפרים קציר, נשיא מדינת ישראל. מארצות-הברית משתתפים בקובץ: דניאל י. אלעזר, אלפרד גוטשאלק, נורמן (נחום) לאם, מרדכי ואכסר מאן, מארי (מרים) סירקין. יתר המשתתפים הם מקנדה, דרום-אמריקה, אנגליה, דרום אפריקה, רוסיה הסובייטית, ארצות מרכז אירופה, אסיה, אפריקה ומדינת ישראל (אריה דולצין, אברהם הארמאן, משה ריב"ן לין מלבד אלה כולל הספר תיעוד שבעל-פה — רשמים ותגובות מתפוצות ישראל. הספר הופיע בהוצאת „הרצל פרס“, 362 עמ'.

שבתייהדות ברית המועצות

בהוצאת המכון לחקר התפוצות מטעם בית-הספר למדעי היהדות אוניברסיטת תל-אביב, תשל"ג הופיע קובץ א' של „שבות יהדות ברית המועצות ומזרח-אירופה“, בי דורים, רשימות, מחקרים בעריכתו של יהושע א. גלבוץ.

בקובץ מחקרים, מסות, סקירות, זכרונות, ביקורות וביבליוגרפיה לחקר יהדות רוסיה, בין המאמרים והמחקרים: יורם דינשטיין — זכויות-האדם הבינלאומית של יהודי ברית-המועצות; ל. פודראצ'יק — יצירות גנוזות בספרות-יידיש הסובייטית; אברהם ביק (שאולי) — ספרות תורנית והגות

הגדות לפסח

המקור העברי בצירוף תרגום אנגלי עם ציורים

תרגום ד"ר פלטיאל בירנבוים — \$ 3.50
 תרגום י. ד. אייזנשטיין — — — \$ 2.00
 תרגום מוריס סמיואלס — — — \$ 3.50
 מהדורת אורנשטיין-פרנקל — — — \$ 2.50

הגדות במחירים שווים לכל נפש ע"פ הזמנה

HEBREW PUBLISHING CO.

79 Delancey St., N. Y., N. Y. 10002
WA 5-3700

Tel.: ORegon 4-9406-7 — Office: OR 7-5588 HAPPY PASSOVER

RATNER'S
 Dairy Restaurant and Bakery
 Catering Facilities for All Occasions

138 DELANCEY STREET NEW YORK, N. Y. 10002

ידיעות

„מיפגש“ עם גבריאל פרייל

קהל רב בא למכון הרצל ל„מיפגש“ עם המשורר גבריאל פרייל. המיפגש התקיים ב־23 בפברואר ומטרתו היתה להציג את המשורר הנודע לפני קהל שאינו נוקק ללשון העברית. הערכות על המשורר נשאו טרופי דוד מירסקי, דיקן מכללת שטרן מיסודה של ישיבה אוניברסיטה ופרופ' דוד רודבסקי, מרצה להיסטוריה יהודית אינטלקטואלית ב־אוניברסיטה של ניריורק, ד״ר אביבה ברנול פירשה כמה משירי המשורר. המיפגש הגאה והמאלף הסתיים בקריאת המשורר משיריו בשלוש השפות — בעברית, אידיש ואנגלית.

פרס סוקולוב

פרס סוקולוב לעתונות מטעם עיריית תל־אביב הוענק השנה לזאב שיף, חבר מערכת „הארץ“ על ספרו „רעידת אדמה באוקטובר“;

לשלום רוזנפלד מ„מעריב“, כהערכה על 35 שנות כתיבתו בעתונות ועל מדורו „אצלנו“ היוצא גם בספר; לישיבה אברך, חבר מערכת „דבר“ על מסותיו בחתימת שם „אחי יותם“; ולמרק גפן, עורך „על ה־משמר“ על שורת מאמריו „הנסתר והגלוי במלחמת יום כיפור“.

ציון כבוד לד״ר ישראל ט. נעמני

האוניברסיטה בלואיזיל קנטוקי העניקה לד״ר ישראל ט. נעמני, פרופסור למדעי החברה, מינוי כבוד כפרופסור מצטיין במקצועו, על תרומתו לחיים האינטלקטואליים של האוניברסיטה והישגיו בתחום עבודתו.

ד״ר נעמני פירסם ספרים בעברית ואנגלית והוא משתתף בעתונות העברית באמריקה ובא״י ועורך „היברו אבסטרקט“.

אבדות

אליעזר ליבנה ע״ה

בארץ נפטר אחד מן הפובליסטים ה־עברים המצוינים והמובהקים — אליעזר ליבנה (ליבנשטיין). יליד לודז, פולין, עלה לארץ בשנת 1920, כשהוא בן י״ח. הוא עבד בכבישים והיה מזכירו הראשון של הקיבוץ המאוחד, בשנת 1929-33 שהה בגרמניה ב־שליחות „החלוץ“. ערך כתבי־העת „מערכות“, את הביטאון של „ההגנה“ „אשנב“, „מלחמתנו“ „בטרם“ (1943-1960), פירסם חוב־רות וספרים בשאלות הסוציאליזם, הציונות ומדינת ישראל („מדינה וגולה“, „מבחנה של עצמאות“ ועוד). הוא היה בין החברים הפעילים של תנועת ארץ־ישראל השלימה וב־מאמריו המרובים התרעע נגד הסכנה של מדיניות הפיוס והחיתור כלפי הערבים.

יעקב הורוביץ ע״ה

בתל־אביב נפטר המספר יעקב הורוביץ. בהלוחיתו השתתפו יו״ר הכנסת, עסקני ציבור וראשי מוסדות, סופרים עתונאים, אמנים וחוקרי הישוב. ספרו את המנוח ישראל כהן בשם אגודת

הסופרים ושמעון סאמט בשם אגודת ה־עתונאים בתל־אביב. מר כהן ציין את סגולות סגנונו העברי המודרני של המנוח ואמר, כי היה סופר ומספר גדול.

המנוח היה פעיל בקבוצת „כתובים“ ב־שעתה ושימש במשך שנים רבות העורך הספרותי של „הארץ“.

מנדל פישר ע״ה

בגיל 77 נפטר העסקן הציוני ויו״ר הקרן הקיימת לישראל במשך שנים רבות, מנדל פישר.

המנוח היה יליד רוסיה הלבנה והגיע לאמריקה בגיל 12. אחר שסיים את הארץ־גיברסיטה הארווארד עסק בעתונות ובעבודה סוציאלית. מלבר עבודתו למען הקק״ל, היה פישר בין ראשי העסקנים בהסתדרות ה־ציונות באמריקה, מוסדר „בני ציון“ וחבר ועד הפעל הציוני.

אזכרה לד״ר יוסף י. שווארץ

בבית הסוכנות היהודית בניר־יורק נתקיימה אזכרה לד״ר יוסף י. שווארץ, שהיה שנים רבות מראשי העסקנים של ה„יוניט“ ו־

**IN THE 25th YEAR OF
ISRAEL BONDS MAKE A
MAXIMUM BOND PUR-
CHASE TO STENGTHEN
ISRAEL'S ECONOMY**

**You can buy Israel
Bonds and get a
prospectus at
STATE OF
ISRAEL BONDS**

**215 Park Ave. South
New York, N. Y. 10003
Tel.: OR 7-9650**

**ISRAEL
Burials and American Disinterments**

שְׁמֵת שְׂאוּזָהוּ

announces that RIVERSIDE continues to be the only licensed funeral director in the U.S. able to effect

Transfer to Israel within the same day

Har Hazeitim

Har Hamenuchoth

And all Cemeteries in Israel

RIVERSIDE also is available as the

Sole agent for Sanhadrea Cemetery

RIVERSIDE only can offer this service:

Enroute to Israel within the same day

- Strict adherence to Halacha and Minhagim.
- Arrangements made during lifetime with no obligation.
- Chapel secured in any community.

RIVERSIDE

Memorial Chapel, Inc./Funeral Directors

MANHATTAN: 180 West 76th Street (at Amsterdam Avenue)/EN 2-6600

BROOKLYN: 310 Coney Island Avenue (Ocean Parkway at Prospect Park)/UL 4-2000

BRONX: 1963 Grand Concourse (at 179th Street)/LU 3-6300

FAR ROCKAWAY: 1250 Central Avenue/FA 7-7100

And Westchester Riverside Memorial Chapel, Inc.:
21 West Broad Street, Mt. Vernon/(914) MO 4-6800

Chapels in Miami, Miami Beach and Hollywood, Florida.

Solomon Shoulson/Andrew Fier

מפעל אגרות ההלחאה לישראל. האזכרה נערכה מטעם שוחרי האוניברסיטה העברית בירושלים באמריקה, "יוניסט", הסוכנות היהודית, המגבית היהודית המאוחדת וההסתדרות הציונית העולמית.

המנוח, שנפטר באחד ביאנואר בגיל 75, היה אחד האישים הדגולים בחיי בית ישראל באמריקה, שתרם הרבה להעלאת חיים היהודים בא"י ובתפוצות.

משה שטארקמאן (חזקוני) ע"ה

בכ"ג שבט, ש. ה. התקיימה בניו יורק הלחיתו של הסופר והלקסיקוגרף משה שטארקמאן (חזקוני). המנוח נולד בשנת 1906 בעיירה מוסטריוולקה בגליציה והגיע לאמריקה בשנת 1920. שנים רבות היה חבר מערכת ה"טאג". ש. היה סופר דולשוני. הוא ערך קבצי "המשך", שהשתתפה בהם ה"משמרת הצעירה" של סופרים אידיים. כמו כן היה אחד העורכים של הלקסיקון לספרות אידיש. בשנים האחרונות תרם בקביעות ל"פארווערטס". שנים מספר היה בין עובדי ה"בצרון" והשתתף בו במאמריו. — שלום לעפרו.

מרדכי נמיר ע"ה

מרדכי נמיר, מי שהיה ראש עיריית תל אביב, שר העבודה בממשלת ישראל ושגריר ברוסיה הסובייטית, נפטר בגיל של ע"ח שנה.

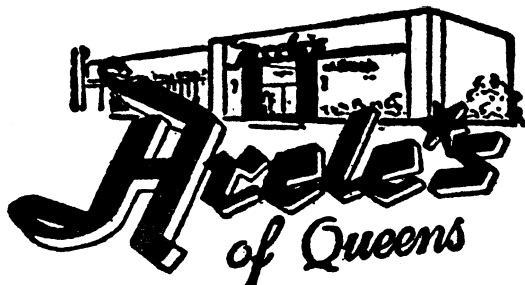
המנוח שירת כשגריר במוסקבה בשנות 1949-50 ולאחר מכן שימש מזכיר כללי של הסתדרות העובדים. יליד אוקריינה, סיים נמיר את חוק לימודיו באוניברסיטה של אודיסה ב"1924 ובאותה שנה הגיע לא"י. הוא עבד בארץ במאפייה ולאחר מכן בהנהלה של "דבר". המנוח חיבר כמה ספרים וביניהם "התעשייה בארץ ישראל" ו"השתתף במאמריו בעתונות העברית.

במטרופוליטן אופירה

"בוריס גודונוף" — האופירה הצטיינה בניצוע המוסיקלי ובתפאורה רבת-הרושם. האופירה הושרה ברוסית.

A Happy and Healthy Passover to All Our Friends & Patrons!
OPEN FOR PASSOVER BOTH NIGHTS

Strictly Kosher Night Club • Restaurant • Caterer

LONG ISLAND EXP'WY at 162nd ST
• HI 5-4444 •

All at special group rates:

For Free Brochure of
further information
write or phone
HI 5-4444

L. I. EXPRESSWAY
(Horace Harding Blvd.
and 162nd Street)
Flushing, N. Y. 11365

Strictly Kosher Under Rabbinical Supervision
Celebrate Your Birthdays, Anniversaries, Bar Mitzvahs & Weddings With Us!
Also Your Sweet Sixteens and Showers!

MARCH 26, 1975

MARCH 27, 1975

Passover Services
Conducted by
JONAH BINDER
& HIS CHOIR

"IN THE HEART OF THE JEWELRY CENTER"
YAHALOM RESTAURANT

49-55 WEST 47TH ST., N.Y.C.

OPEN SUNDAY — CLOSED SATURDAY

Hours

SUN. thru THURS. 9 A.M. to 8 P.M.

Friday 9 A.M. to 3 P.M.

SERVING & CATERING THE FINEST MID-EAST, JEWISH
STYLE & ISRAELI CUISINE

UNDER STRICT KASHRUTH SUPERVISION &
MASHGIACH TMIDY ON THE PREMISES
CAFETERIA STYLE, ALSO

SERVICE INDOOR BEAUTIFUL GANAYDEN ROOM

שלחו תרומותיכם ביד רחבה אל:

**United Charity Institutions
of Jerusalem**

1141 Broadway 9th Fl.
New York, N. Y. 10001
Tel. 683-3221

בברכת חג כשר ושמח

קריאת הצלה

מאת מוסדות הצדקות המאוחדות

הרבנים הגאונים בארץ הקודש ובארצות הברית
הכריזו על מגבית חרום להצלת המוסדות לתורה
וחסד המאוחדים בהצדקות המאוחדות, ובראשם
הישיבה הגדולה ובתי הת"ת עץ חיים בירושלים.
הושיטו יד עזרה לצדקות המאוחדות ובזכות זאת
תתברכו שימלא ה' ית"ש כל משאלות לבכם לטובה.

The Kosher Gourmet Cookbook

by
MILDRED MILLER & BASCHA SNYDER
introduction by RABBI ISRAEL J. KAZIS
Two experienced cooks present menus and recipes that are exciting, imaginative, varied, and Kosher. The book is geared to the needs of anyone seeking a guide to gourmet cooking and party planning. The recipes are tasty and elegant, the method of preparation simple and practical. (Special Passover recipes) \$10.00

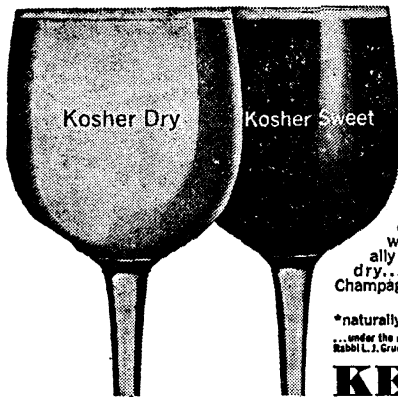
At All Leading Bookstores
Published by

Paul S. Eriksson, Inc.
119 West 57th St., New York, N.Y. 10019
Tel. PL 7-4824

NEW! Try KEDEM'S HEIMISHE
GEFILTE FISH — DELICIOUS

KASHRUTH STRICTLY OBSERVED

Ⓢ This Seder, try 2.

Holidays are for the entire family to enjoy. This Passover why not serve KEDEM'S traditional sweet for family elders and KEDEM dry for the young — or the young at heart. KEDEM'S European-trained winemakers create 21 different wines. Some traditionally sweet, some delicately dry...and all delicious! Champagnes and grape juices*

*naturally sweet, non-alcoholic
...under the strict supervision of
Rabbi L. J. Gruenwald, the Tzemer Rev.

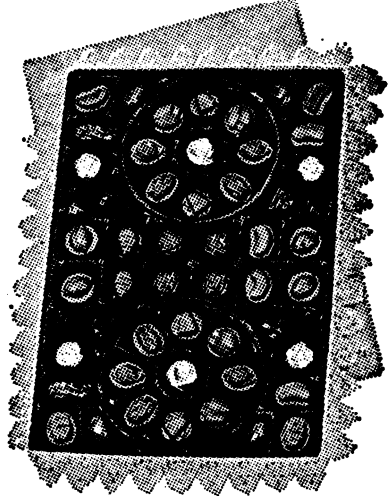
KEDEM

Wines & Champagnes available at all liquor stores. Grape Juices at all supermarkets
Royal Wine Corp., Long Island City, N.Y. OR 3-2780

107 Norfolk St., New York City

Traditional For Passover פֶּסַח לְפָנֶיךָ

Passover
Nuts & Fruits
Nut or fruit center in
every delicious piece.

12 oz. \$3.45

AND LOTS MORE

Barton's
bonbonniere
continental chocolates

NEW YORK • LUGANO, SWITZERLAND

Ⓢ THE NAME BARTON'S
IS YOUR GUARANTEE
IT'S KOSHER FOR PASSOVER.

Happy Passover

**FARMFOOD RESTAURANTS
DISTINCTIVE DAIRY CATERERS**

142 W. 49th St. N. Y. C. PL 7-4971

- Air Conditioned Dining Rooms. Open 7 days a week for Luncheon, Dinner, Supper and After Theatre (Sat. & Sun.)

- Beautiful Private Dining Rooms accommodating up to 250 persons for Showers, Luncheons, Dinner and After Theatre Supper or Snacks.

"AFTER 36 YEARS . . . THE MOST
TRUSTED AND RESPECTED NAME
IN OUR FIELD"

SENIOR CITIZENS RESIDENTIAL HOTELS

\$5,000,000 SAYS...

You've never seen a retirement residence like this!

This is it! Far Rockaway Manor is the Senior Citizens Home for Adults you've always dreamed of... and more! Everything that all the others promise you really exists at Far Rockaway Manor. Every luxury, every convenience, every safety feature, every service. Built from the ground up—

at a cost of \$5,000,000!—exclusively for retirement living, Far Rockaway Manor is the ultimate facility of its kind. And the management and professional staff create the happy and pleasant atmosphere that you deserve in your Golden Years.

The moment you enter our gorgeous lobby, you actually feel the comfortable atmosphere.

Each room has a private bath, phone, TV, individually-controlled air-conditioning and heating.

In the elegant, sunny dining room you are attended by friendly, courteous waiters.

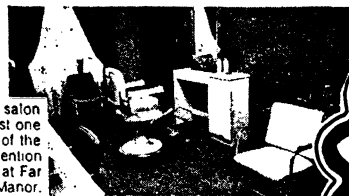
The card room is one of many (tea room, arts & crafts room, social hall) set aside for your pleasure.

In addition to the main lounge, all upper floors have cozy mini-lounges for visitors, etc.

Our exclusive outdoor recreation area (for shuffleboard, strolling, sunning, etc.) is a delight for our guests.

The beauty salon is just one example of the total attention provided at Far Rockaway Manor.

Tel. (212) 327-2700

JUST 1½

BLOCKS FROM THE BOARDWALK

HOME FOR ADULTS

Far Rockaway Manor

APPROVED BY THE DEPT. OF SOCIAL WELFARE

STRICTLY KOSHER

ALL DIETS AVAILABLE

FAR ROCKAWAY MANOR HOME FOR ADULTS

431 B. 20th St., Far Rockaway, N.Y. 11691 (212) 327-2700

Please send me your colorful brochure.

NAME _____ PHONE _____

ADDRESS _____

CITY _____ STATE _____ ZIP _____

Senior Citizen's Residential Hotel

How can such a nice place cost so little?

Have lunch with us and see why so many people are choosing Long Beach's ATLANTIC HOTEL for their retirement. Our room rates (including 3 delicious Strictly Kosher meals) are so low that in most cases JUST YOUR SOCIAL SECURITY AND S.S.I. COVERS YOUR BILL.

Personal Management of owners—Mr. & Mrs. Herman Schoenfeld & Family • Fully Sprinklerized & Fireproofed • 24 Hour Elevator • Phones in all rooms • Free snacks & afternoon teas • Shows, Entertainment & Activities daily • Free Cocktail Parties • Lovely grounds & garden • Spacious, comfortable lobbies •

Georgous Dining Room • Free Courtesy Car for check-ins.
The Atlantic
 127 E. BROADWAY
 in Long Beach, Long Island 11561
 "New York's Friendliest City"
 Call (516) GE 2-6300 (collect OK)

IF YOU ARE NOW ON "SUPPLEMENTARY SECURITY INCOME", YOU ARE ELIGIBLE!

Live your golden years in a safe, beautiful setting!

One block from the ocean in safe, beautiful Belle Harbor. Luxurious private and semi-private rooms, all with private bath. Magnificent lounging areas, sun decks, complete program of planned activities. Delicious strictly kosher cuisine and special diets. 24-hour attention.

The Mount Eden Home for Adults
 Just one block from the Ocean

209 Beach 125th Street
 (cor. Rockaway Beach Blvd.)
 Belle Harbor, N.Y. 11694
 Phone 945-6600

Approved by Dept. of Social Welfare.

Colony

RESORT MOTEL

INDIANA AVE. & BOARDWALK
 ATLANTIC CITY, N. J.

DIETARY LAWS OBSERVED*

Passover Holiday

Wed., March 26 -
 Friday, April 4th

10 DAYS 9 NITES

\$250 - \$350 per person
dbl. occ.

FEATURING CANTOR JOSEPH BERGER
 AND THE SHIRAH CHOIR

**COLONY
 INFLATION
 FIGHTERS
 SPECIAL**

GROUP DISCOUNT RATES

4 DAYS 3 NITES \$66 per person
(minimum 50 persons dbl. occ.)

INCLUDING ALL GRATUITIES PLUS—
 • 3 Gourmet Meals daily • Mid-nite Buffets • Complimentary Cocktail Parties • Entertainment nightly • Refreshments each evening • Free box of candy •

Complete One-Day Outing

\$12 per person
(minimum 50 persons)

Including gourmet meals and rooms for changing, entertainment.

ROUND TRIP
 BUS TRANSPORTATION
 AVAILABLE

Rates apply anytime between Sunday and Friday thru June 27, '75. Weekends, Holidays, Summer rates slightly higher.

EXCLUSIVE COLONY FEATURES

Deluxe Rooms • All Weather Pool • Delicious Gourmet Meals Daily • FREE Music • Dancing & Entertainment Nightly • FREE box candy • Exercise room, Sauna room • Midnight buffets • Free bowling • Children's Day Camp • TV in all rooms • Free Amusement Discount tickets

STRICTLY KOSHER — Sabbath Observed. Supervision Rabbi Meyer Isaacson, Resident Mashgiach
 To Reserve, Write or Phone

(609) 344-6121 (Collect OK)

SENIOR CITIZENS RESIDENTIAL HOTELS

PASSOVER

**IE EVEN MORE
BEAUTIFUL WHEN YOU
DON'T HAVE TO BOTHER!**

At your age, do you still want to do all that special cleaning, shopping, cooking for Passover? Feel a little awkward at your children's Seder? Get a little tired out by your lovable but noisy, over-active grandchildren?

Then Midland Manor is for you! Spend Passover in a brand-new 100% fireproof Home for Senior Citizens, with all the luxuries, conveniences and safety features you'd expect in a beautiful new retirement residence. Right on the Ocean in Staten Island, it's only 5 minutes from the Verrazano Bridge. It offers lovely accommodations, delicious kosher food, a full program of activities and entertainment . . . and a breathtaking view!

ESPECIALLY FOR PASSOVER

Well-known Cantor will conduct the Sedorim, plus services in the Chapel on the premises.

Usually Low Introductory Rates
for special 8-day or 2-week
Passover stay.

CALL NOW (212) 273-8900

*for reservations, further information
and limousine service*

**MIDLAND
MANOR** A DELUXE
RESIDENTIAL
HOME FOR SENIOR CITIZENS
OVERLOOKING THE BOARDWALK
1111 SEASIDE BLVD., STATEN ISLAND, N.Y.
DIRECTIONS: Belt Parkway to Verrazano Bridge. Bear right immediately after toll booths to South Beach Exit. Continue to bear right, proceed along Lily Pond Ave. to Seaside Blvd. Turn right, proceed approx. 2 miles to Midland Manor.

FINDLAY HOUSE

**ONE OF NEW YORK'S MOST POPULAR
NON-PROFIT RESIDENCE FOR THE ELDERLY**

1175 FINDLAY AVENUE, BRONX, N.Y.

Enjoy the harvest years with hundreds of other New Yorkers. Where SECURITY and SERVICES add up to SATISFACTION. In a magnificent apartment that you furnish to your own taste:

THE SERVICE PACKAGE including:

**Kosher Meals at Noon and Evening
Heavy Cleaning, Linen Changes
24 Hours Security Guard
Nurse regularly on duty 9 a.m. to 5 p.m.
and for emergencies at other hours**

LEAVES TIME FOR ACTIVITIES, SUCH AS:

**Work Groups, Exercise Periods
Dancing, Games, Films, Trips under the
Supervision of a Recreation Director**

Short waiting list for efficiency apartments. Beautiful 2-Room Apts. for couples. Approved by the New York City Department of Social Services. Admission on a non-sectarian basis. Just mail the form below for more information or telephone CY 3-1500 ext. 256.

**Findlay House, 1175 Findlay Avenue, Bronx,
N.Y. 10456 — Tel. 293-1500 Ext. 256**

Please send me further information
about Findlay House—without obligation.

Name .....

Address .....

City ..... State ..... ZIP .....

(Findlay House is sponsored by the Daughters of Jacob Geriatric Center, a member of the Federation of Jewish Philanthropies of New York.)

חג כשר ושמח

מאזלות מאות הילדות

בבית היתומות הכללי בירושלים

לכל הידידים והתומכים ברחבי ארצה"ב
עזרתכם בשעה גורלית זו חיונית וחשובה

שלחו תרומותיכם אל:

**GENERAL ISRAEL
ORPHANS' HOME FOR GIRLS
132 Nassau St., New York, N.Y. 10038
Tel.: COrtland 7-7222**

SENIOR CITIZENS RESIDENTIAL HOTELS

(201) 754-2211 Out Of Area Call Collect

THE BEAUTIFUL **PARK HOTEL**
123 WEST 7th ST.
PLAINFIELD, N.J.

THE FINEST
SENIOR CITIZEN
HOTEL

Deluxe Accommodations, Delicious Meals, Special Diets, Dietary Laws Observed
Synagogue on Premises, Entertainment, Color TV, Air Conditioning
24 Hour Supervision, Fireproof Building

BEAUTIFUL SUITES AVAILABLE very reasonable rates

PASSOVER
GREETING!

SANS SOUCI LODGE HOUSE OF ISRAEL

MR. and MRS. S. B. KLEIN

4605 Surf Ave., Sea Gate, Brooklyn, N. Y.
For Reservations— 372-9108 or 372-6908

PASSOVER GREETINGS!

באקוועמע רעזידענט פאר ריטאיערמע
פארשידענע אקטיוויטעטען • הארציגע
אידישע פביכה • פרעכטיגע רומם
נייער רינאוועימעד דאזינג רום • נייע
שוהל מיט א טעגליכען שיעור • גלאט
כשר — חלב ישראל • שענסטער געגנט
סיגעט • אויך „אנעקס“ בילדינג מיט
פריוואטע באטהרוםס.

זעהר מעסיגע רעיטס

Enjoy a traditional

PASSOVER

at a Retirement Resort, formerly
Rubinfeld's Monsey
Park Hotel

Spend the holidays in the country, with congenial people in Rockland County, on 6 beautifully landscaped acres, only 35 minutes from the City.

Enjoy delicious food, strictly Kosher for Passover, under Rabbinical Supervision With Sedorim and services in the traditional manner.

Take your choice private or semi-private rooms, many with terraces, all with individually-controlled air-conditioning and heating.

For easy directions and details on our Special Low Passover Rates

CALL: (212) 562-5544 or (914) 356-3400

Monsey

HOME FOR ADULTS

15 MONSEY BLVD., MONSEY, N.Y. 10952

KING DAVID MANOR

- RETIREMENT LIVING
- TOP RATED FOR LAVISH CARE
- BRAND NEW \$3,000,000 Elegant Manor
- 100% FIREPROOF — Dedicated Staff of Retiree Specialists
- Gourmet KOSHER CUISINE (Special Diets)
- Own Temple On Premises
- Planned Day & Night Activities, Entertainment
- APPROVED BY THE DEPARTMENT OF SOCIAL SERVICE (allowances apply)
- Inspection Of Our Facilities Cordially Invited
- IMMEDIATE AND FUTURE OCCUPANCY

Write or Phone for Information and Free Color Brochure

KING DAVID MANOR

80 West Broadway, Long Beach, N.Y.

Tel. (516) 889-130 S. Sylvian, Pres.

ROBERT LICHTSHEIN

MARTIN KLEIN

החתימו את ידידיכם על
"בצרון"

SENIOR CITIZENS RESIDENTIAL HOTELS

A Happy Passover To All Our Friends   פסח כשר ושמח לכל ידידיו
SENIOR CITIZENS RESIDENTIAL HOTEL DIRECTORY

CHAI HOTEL (formerly Bat Yam) — Finest for Senior Citizens. 125-02 Ocean Promenade & Boardwalk, Belle Harbor. Luxurious, Pvt. Bath, Shower, Phone, Elev., Special Diets. NE 4-6100.

CROWN HOTEL — On the boardwalk. Your home away from home. 170 W. Broadway, Long Beach, N.Y. 516 889-8900. Dietary laws observed.

HOME OF THE SAGES OF ISRAEL — An old age home for Religious Men. Strictly Kosher. Shomer Shabbos. elev. Doctor on Staff 24 hrs. 25 Willett St., N.Y.C. 673-8500.

HOMESTEAD HOTEL — Kosher, Diets, Shul on Prem. Garden Surroundings in Shopping Center, 82-45 Grenfell St., Kew Gardens, L. I. Tel. 441-2000.

NEW BRIGHTON — On Boardwalk, Long meach, newly remodled, beautiful rooms, personal care. 516 GE 1-0200.

PALACE — 275 E. Broadway, Long Beach, N. Y. Finest kosher meals. Special Diets. (516) GE 2-9000. Mr. and Mrs. Appel.

SCHARF MANOR OF QUEENS — Ideal for Retirement, Dietary Laws — 24 hr. supervision — 112-14 Corona Ave., Flushing, L. I. 699-4100

SENIOR CITIZENS VACATION CENTER

ISABELLA FREEDMAN — Vacation Residence for Older People 1 or 2 week trips, loc. in Berkshire, Conn. Single, Couples Accom. All Activities, Boating, Swimming, Hiking, Discussion, Library, Oneg Shabbat, Modified Jewish Dietary Laws. For Reservations write or call Camp Freedman, 1 Union Square, N. Y. 10002. Tel. 243-7565

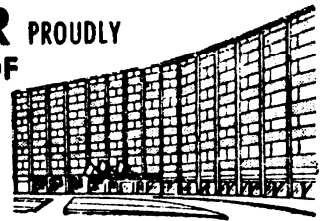
THE MANAGEMENT OF **GLORIA'S MANOR** PROUDLY
 ANNOUNCE THE GRAND OPENING OF

Belle Harbor Manor

For the

PASSOVER HOLIDAY

- SUPERB GLATT KOSHER CUISINE
- SHABBOS ELEVATOR
- ALL DELUXE ACCOMMODATIONS WITH PRIVATE BATH
- FLORIDIAN DECOR
- DAILY SYNAGOGUE SERVICES ON PREMISES
- RECREATION AND ENTERTAINMENT
- TRADITIONAL SIDURIM CONDUCTED

The Hagler and Weisblum families want to thank you for the overwhelming response at Gloria's Manor. They are now accepting reservations at their NEW HOTEL.

Belle Harbor Manor

**SPECIAL
 INTRODUCTORY
 RATES FOR
 EARLY
 RESERVATIONS**

For reservations & information call:
 Day— 945-5700, 945-1800
 Eve. — 327-2527; 327-6351

**OPEN ALL YEAR
 ONE BLOCK FROM BOARDWALK
 95-02 Rockaway Beach Blvd.
 Rockaway Park, N.Y.**

Educational Summer Programs In Israel

for High School Students
University Students
and Adults

These Seminars are being conducted by various groups in cooperation with the Department of Education and Culture of the World Zionist Organization.

For further information call:

**DEPARTMENT OF
EDUCATION AND CULTURE
OF THE WORLD
ZIONIST ORGANIZATION**
515 Park Ave., New York 10022
(212) 752 - 0600 ext. 387

CAMP SHOMRIA

KIBBUTZ SPIRIT

Non-Profit Co-Ed Camp Ages 10 - 17

EDUCATIONAL PROGRAM STRESSED

Cooperation, Secular Values of Judaism & Kibbutz thru ART, FOLK DANCING, SINGING, HIKING, HEBREW - Pool & Lake on 150 acres

48th Year — Liberty, N.Y.

"not just another summer camp"
Special Studies Program for 15 - 16 yr. olds

Price for 7 weeks — \$660

Zionist Youth Organization affiliated with Hashomer Hatzair Kibbutzim in Israel

Write or Call

CAMP SHOMRIA
150 Fifth Ave., N. Y. 10011
Tel. (212) 929 - 4955

CEJWIN CAMPS

PORT JERVIS, N.Y.

Pioneer in Creative
Jewish Cultural Camping

Sports, swimming, boating, canoe-trips, overnights, electronics, photography, nature, arts, day trips, etc. Tutoring. Jewish Culture, Sabbath dietary laws. Mature staff, resident Doctors and Nurses. (Non-Commercial) Well-maintained facilities.

57th Year

Boys and Girls 6-16

Co-Educational Activities

Individualized programs for each age group advancing to CIT, Leadership Camp and Israel trip.

Brochure: Cejwin, 1124 Broadway N.Y., N.Y. 10010; (212) 725-9440

July \$470 • Aug. \$420
8 weeks \$870

Dr. A. P. Schoolman, Founder and President. Rabbi Jerome Abrams, Director

כאדוועער

איז בעפער
בע'פעם'פער

א דעזירט פון העכסטער

קואליטעט און געשמאק

סטריקטלי כשר

לכל השנה ולפסח

**KOSHER
DESSERTS, Inc.**

Manufacturers of

KOJEL

FOR BOYS AND GIRLS — AGES 6-17

מחנות „מסד“ בארצות הברית

35th
Season

REGISTER FOR

**MASSAD
HEBREW
CAMPS**

PIONEERS IN HEBREW
CAMPING FOR OVER A
QUARTER
CENTURY

- In the picturesque Pocono Mountains
- Jewish tradition fostered through activity and play
- All land and water sports
- Daily and Sabbath Services
- Dietary laws strictly observed

3 AGE LEVELS { 1. Campers (6-15) Moderate Fees
2. Teenim (15-16) \$610.00
3. Machev (16-17) \$520.00

For additional illustrative material write or phone:

MASSAD CAMPS, INC. 426 W. 58th St., N.Y., N.Y. 10019
Tel.: (212) 265-7240

Fill out the coupon below and mail it to the Massad office.

I am interested in sending my child to Massad and would appreciate your communicating with me further.

Name: _____ Phone: _____

Address: _____

אנו מאחלים לכל ידידינו

חג כשר ושמח!

CARMEL

בהכשר

הרכנות הראשית של מדינת ישראל

CARMEL WINE

114 EAST 40th STREET
NEW YORK, N. Y. 10016

(212) TN 7-8450

היין הכי משובח והכי כשר
למהדרין מן המהדרין
הנהו דייקא

יין ליפשיץ

— המפורסם —

בטובו, בטעמו ובכשרותו לפסח ולכל השנה
בית היין הזה נוסד לפני שלשה דורות באירופה
על ידי מוהריצ' ליפשיץ ז"ל וממשיך בו נכדו

מו"ה צבי ליפשיץ נ"י

קשטו נא את שלחנותיכם ביינות מאלאטא,
מאסקאטעל, טאקאי, סאטורן, באראגודי, ענבי
קאנקארד ובכל המינים והמראות המשובחים
יהנעימם, המשמחים לב וגפש וכן גם יין לחולי
סכרת.

כמו כן יש לקבל בכל הנויות מכלת ובתי מרזח
את מיץ הענבים שלנו הנעשה בכשרות, חפשי
מזלקוהול וראוי לברכת בורא פה"ג.

LIPSCHUTZ KOSHER WINES WINEX CORP.

123 Norfolk St. New York 10002
158 Broadway Brooklyn, N. Y.

for free delivery call

Tel.: 777-8080

35th YEAR

BETAR

בית"ר

Liberty, N. Y.

8 weeks \$690 (all inclusive)
4 weeks \$375

NOT JUST ANOTHER CAMP

- Olympic Size Swimming Pool
- 2000 Ft. Elevation
- Preparation for Bar Mitzvah
- Scouting & Hiking
- Swimming, Boating
- Doctor, Nurse
- Strictly Kosher
- All Sports & Crafts
- Israeli Atmosphere
- Trained Counselors
- Individual Attention

• CO-ED 6-16

136 Duane St. N. Y., N. Y. 10013
(212) BE 3-2180

Member:

Association of Jewish sponsored Camps

CAMP GALILA

Our 25th Year
SOUTH FALLSBURG, N. Y.

- Co-Ed 5-16 years
- Olympic-Size Swimming Pool
- Basketball and Volleyball Flood-lighted Courts
- Full Athletic Program and Instruction
- Arts and Crafts, Music, Dramatics, Shop, Photography
- Hebrew-Studies Program
- Air-Conditioned Dining Room
- Mature Professional Staff
- Moderate Fee
- Trip to Niagra Falls & Montreal

8 weeks: \$775

- Directors -

RABBI EUGENE LAMM   SHIRLEY LAMM
1971-84th St., Brooklyn, N.Y. 11214
Phone: 449-1148

Buy a ticket to Tel Aviv and get Europe free.

Israel is a long way off.

**So it makes sense to make a stop on
your way to Tel Aviv.**

**And there's no better place to stop than
the heart of Europe. Germany. You can
rest, relax, shop, sight-see, even do a
little business in Cologne, Munich, or
Frankfurt. All for the price of a Lufthansa
ticket to Tel Aviv.**

**All of our flights serve fine kosher foods.
Just place your special order when you
make reservations.**

**If you'd like further information on our
Tel Aviv flights, call your travel agent or
Lufthansa.**

**Lufthansa
German Airlines**

680 Fifth Avenue, 52 Broadway,

New York, N.Y. 10019—Tel.: (212) 357-8400

**You always
have a fresh
reason
for buying
Breakstone's**

**COTTAGE CHEESE
FARMER CHEESE
POT CHEESE
SOUR CREAM
CREAM CHEESE
TEMP-TEE · BUTTER**

Kosher, of course...for now, and all year!

B
Breakstone

**THIS
PASSOVER**

**WHY SETTLE
FOR SECOND BEST?**

You don't have to. ATLAS INTERNATIONAL TOURS offers you a variety of Passover holiday / vacation packages — At some of the world's most luxurious resorts, offering strictly kosher haute cuisine and impeccable service — and at prices you can afford...Passover packages from just \$410 to \$718 (based on double occupancy, — March 25 to April 4 — 9, 10 or 11 days.) Compare our rates with any other Passover Vacation — you'll really be surprised.

- Puerto Rico — El Conquistador Hotel & Club— Las Croabas
- Florida — ● Diplomat Resort & Country Club — Hollywood-By-The-Sea
● Carillon Hotel — Miami Beach
- Three delicious meals daily — two traditional Seders — fabulous facilities — all sports — first-rate entertainment — under Rabbinical Supervision (R) certified by O.K. Laboratories נאמא נא

**MORE THAN 5000 PEOPLE HAVE ENJOYED
PASSOVER WITH ATLAS TOURS**

Call now for free color brochures:

ATLAS INTERNATIONAL TOURS
580 Fifth Avenue, N.Y.C. 10036
Tel.: 212 582-1545

Schapiro's
NEW YORK STATE

**REAL
KOSHER WINE**

126 RIVINGTON STREET
NEW YORK, N. Y.

Try these famous for quality wines:

N. Y. State Champagne
Malaga — extra heavy
Concord Grapes — medium dry
Concord, Sauterne, Burgandy
Blackberry, Cherry, Loganberry,
Mead (Honey Wine), Rosé, Tokay.
Sold at all Liquor Stores

PASSOVER
GREETINGS FROM

◆
**THE
GRAND
UNION
COMPANY**

Published Monthly by Bitzaron, Inc. (Hebrew Literary Foundation), 1141 Broadway, New York, N.Y. 10001 (except January-February, April-May, October-November, when published Bi-Monthly, and March, July and August when not published), Dr. Maurice E. Chernowitz, Executive Editor; Prof. Hayim Leaf, Editor; Dr. Gabriel Preil, Special Editor. Subscription, payable in advance, \$9.00 per year; foreign \$10.00. To members of the Armed Forces half-rate. Second class postage paid at New York, N.Y. All rights reserved. Opinions expressed in articles of Bitzaron represent the opinions of the authors and not necessarily reflect those of the editors and publishers. Subscriptions automatically renewed unless we are notified otherwise.

We invite you and your family to share

PASSOVER
at the
Concord
March 26-April 3

SPECIAL! Holiday Concert
With The Distinguished
Metropolitan Opera Baritone

ROBERT
MERRILL

Sat. March 29

Cantor
Herman
Malamood

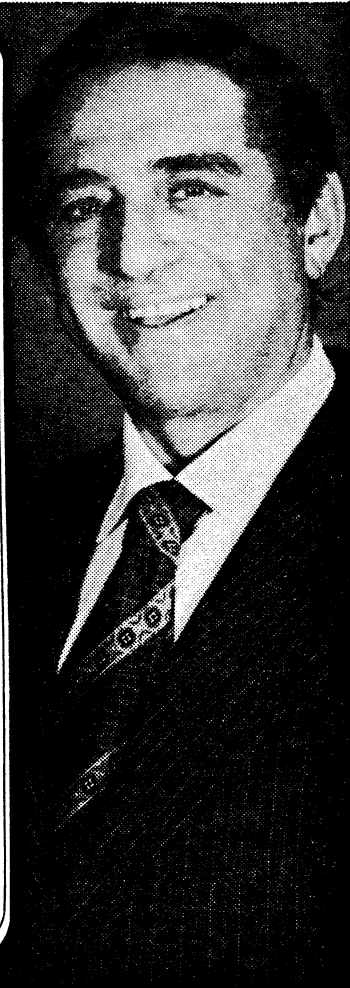
And the Concord International Choir
Services • Sedarim

THE
CONCORD
HOTEL

Kiamesha Lake, New York.

Hotel 914 794-4000

See your travel agent or write

*One of the most beautiful
resorts anywhere salutes
the glorious celebration of
the holiday of liberation.*

PASSOVER
March 26-April 3
Cantor Irving Rogoff
And the Nevele Philharmonic Choir
Sedarim • Services

NEVELE

Ellenville, New York

Hotel Tel: 914-647-6000

or Call Your Travel Agent

נ. מאנישביץ קאמפאני

General Office: 9 CLINTON STREET, NEWARK, N. J. 07102

את זה תאכלו

כל המאכלים אשר השם „מאנישעוויטיץ” נקרא עליהם, והם: מצה ותוצרת מצה וגם מצה שמורה משעת קצירה; דגים ממולאים; מרק של כשר ועוף; חמיצות של סלק ועלי-שדה וגם רסק ועגבניות עם פטריות; ארוחות קפואות — כשר או דגים — ליחידים ולמוסדות; מזון-תינוקות (בייבי-פוד) — ארבעה מינים: כשר, עוף, לב וכבד; מיצים — שזיפים, תפוחים ועגבניות; מקרונים, עוגת-פירות, עוגיות ורקיקי-ביצים גם בלי סוכר ובלי מלח; פירות שמורים ופרפרת-פירות; בליל-עוגות (קייק-מיקסעס) יותר מעשרה מינים, בליל-כופתאות וגם בליל-לביבות מתפוחי-אדמה; דבש וריבה מארץ ישראל — מישמש, תות-גינה, שזיפים ואפרסקים, וגם ריבה תוצרת מקומית — דובדבנים, תות-סנה וענבים; כרוב-חמוץ, מלפפונים המוצים וגם רסק-עגבניות מתובל; קפה, טה, מינים שונים של סוכריות ועוד ועוד —

כשרים ללא שום חשש ופיקפוק אפילו למהדרין בכל ימות השנה וגם בחג הפסח — אם על האריוזה או על העטיפה כתוב בעברית או באנגלית שהמיצרך כשר לפסח, כהכשר הרבנים המובהקים:

ר' יצחק הלוי סגל, רב בדזשורוי-סיטי ונשיא-כבוד של „אגודת הרבנים”

ר' חיים קארלינסקי, רב בברוקלין וסגן-נשיא של „אגודת הרבנים”

ר' דוד ליב זילבער, רב בהאריסבורג, פא. וחבר ועד ההנהלה של „אגודת הרבנים”

ר' מענדיל מ. געטינגער, רב ב„ישראל הצעיר” במערב מנהטן וחבר ועד „נ של אגודת-ר”

הבשר בתוצרת „מאנישעוויטיץ” הוא הלק — גלאט-כשר.

העושה דרכו באוירון יכול להזמין ארוחה כשרה של „מאנישעוויטיץ” וגם „כשר לפסח”

* * *

אכלו מתוצרת „מאנישעוויטיץ” — ואין אתם נכשלים, הלילה, באיסור חמץ בפסח ובמאכל בלתי כשר בכל ימות השנה

The two oldest traditions meet in a worthy setting...

MOSHE PEKING The two oldest traditions Chinese and Jewish — each having developed a unique flavor and an inbred reverence for the past.

At Moshe Peking, East and West meet — a combined dedication to the timeless flavors of Chinese gourmet cooking and the equally timeless values of Jewish dietary law.

At Moshe Peking an atmosphere of refined elegance and impeccable service combine to provide you with a truly outstanding dining experience.

moshe peking®

40 West Thirty-Seventh Street,
New York City, 10018
(212) 594-6500

All major credit cards accepted.
Valet parking after 7:00

THIS PASSOVER INVITE THE WHOLE FAMILY

The Mother's family of fine foods

Mother's is a lot different kinds of delicious.

Delicious Old Fashioned Gefilte Fish. Whitefish and Pike. Old World Gefilte Fish with a sweet flavor you'll love. Unsalted Gefilte Fish, too. Each comes in golden liquid and golden jellied broth. In both glass jars and 24 oz. cans.

Delicious All-Vegetable Passover Margarine is back. Healthy because it's low in unsaturated fats, high in polyunsaturates. Also enriched with vitamins. Soft margarine in decorative tubs and stick margarine. Both, either unsalted or lightly salted.

The most delicious Borscht in three taste treats—regular, unsalted, and low calorie. With sour cream, there's nothing like it.

Delicious Matzo Balls. Delicate and fluffy. What's chicken soup without them?

And delicious Schav. It's egg enriched for full flavor.

During Passover, bring two wonderful families together. Yours and Mother's.

Kosher and Pareve for Passover and endorsed by the (U)

Mother's family: Gefilte Fish (Old Fashioned and Old World) • Whitefish and Pike • Fish d'Oeuvres • Margarine • Matzo Balls • Borscht • Schav.

© 1975 Mother's Division, Vita Food Products, Inc., Newark, N.J. 07105